

MARCZIUS TIZENÖTÖDIKE

A magyar szabadság és demokrácia történeti és kulturális folyóirata

Alapítva 2010. október 11-én

2017/01-02 szám

Tartalom

Villám

- [Az esemény](#)
- [Az isteni eredet kiirtása](#)

Emlékezet

- [A Musza Dag történelme](#)
- [Ballai László: 1917. március 26.](#)
- [Aurora Mardiganjan: Meggyalázott Örményország](#)
- [Az örmény tragédia mementói](#)
- [Két éve mondták](#)
- [Az olaszországi példa](#)
- [Nándi Mihály: Az újabb siker](#)
- [A Castro kérdés](#)

Délibáb

- [Franz Werfel: A Musza Dag negyven napja](#)
- [Ballai László: A Musza Dag írója](#)
- [Kassák Lajos: Musa Dagh negyven napja](#)
- [Igazság és hamisság](#)
- [Deák Mór: Patanyom](#)
- [Ady Endre: A sirató siralma](#)
- [Ady Endre: Az igazi szó](#)
- [Bill Bryson: Shakespeare](#)
- [William Shakespeare: Macbeth](#)
- [Lukáts János: Óbudai emberpróba](#)
- [Esterházy Péter: Kis magyar pornográfia](#)
- [Ballai László: Szindbád és a hasonmás](#)

Húrok

- [Nándi Mihály: „Gondoljunk Zolira”](#)
-

Villám

Az esemény

„De mi is az esemény? Nem más, mint amit az emberek csinálnak belőle.”

Franz Werfel

Az isteni eredet kiirtása

„Az aga ráeszmélt arra, hogy még a legkegyetlenebb, deportáló transzport sem vetkőzteti ki annyira az embert emberi mivoltából, mint ez az elszigeteltség és kitaszítottság. Megértette – legalábbis azt gondolta, hogy megértette –, mennyivel pusztítóbb a lelki rombolás minden testi gyilkoságnál. A legszörnyatosabb gonosztett nem egy egész nép kiirtása, hanem az isteni eredet kiirtása egy egész népből. Enver kardja az örményekre sújtott le, és magát Allahot találta el. Allah él bennük is, mint minden emberben, még ha hitetlenek is. Ha pedig valaki a méltóságot pusztítja el embertársában, akkor a teremtet pusztítja el benne. Ez az istengyilkosság, a bűn, amely soha nem bocsáttatik meg, az időknek végezetéig.”

Franz Werfel

Emlékezet

A Musza Dag történelme

A Musza Dag negyven napja című regény minden méltatója vagy éppen bírálója kiemeli, hogy voltaképpen Franz Werfel a homéroszi eposz újrateemtését kísérelte meg. E kézzől-kézre adott nagy ívű megállapítás még igaz is abban a tekintetben, hogy az első íróra – miután lefektette a regény, a dráma és a líra alapjait – valamiképpen minden későbbi írásművész hasonlít.

Ugyanakkor *A Musza Dag* és, mondjuk, az *Iliász* nem csupán szerkezetükben mutatnak óriási eltérést, hanem létrehozásuk motivációja is gyökeresen eltérő, mert míg Homérosz megteremtette a hősi múltat, amelynek szereplőire, királyokra és rettenthetetlen harcosokra, mint őseire kora közönsége büszkeséggel tekint, addig Werfelt néhány nyomorult, árva gyermek megpillantása indította arra, hogy tollat ragadjon, és egyszerű falusi emberekben mutassa meg az oroszláni bátorságot egy deheroizált korban, ahol az ellenség a személytelen állam.

Werfel 1929-ben utazást tett Szíriában, az akkori francia mandátumterületen. Egy damaszkuszi szőnyeggyárban első pillantásra „görögös arcberendezésű, kerek szemű, tüzes tekintetű” gyermekeket látott robotolni. „Hogy kik ezek? – felelte érdeklődésére a gyártulajdonos. – Törökök által megölt örmények gyermekei Az utcákról szedtem fel őket, s ha nem adok szállást és munkát nekik, éhen vesztek volna. Senki nem törődött velük.” Ennek láttán és hallatán az író lelkét fogva ejtette az örmények sorsa, s már ott tervezni kezdte a regényt igyekezve minél többet megtudni az örmények által elszenvedett borzalmakról. Oszmán okmányokhoz nem juthatott, de széleskörűen egyaránt tájékozódott közvetlen vagy másodlagos forrásokból. Kutatásai közben találkozott a Musza Dagh, azaz Mózes-hegy túlélőinek egyikével is. Korabeli cikkeket olvasott, fáradhatatlanul nyomozott, végül a regényt magát 1932 júliusa és 1933 márciusa között vetette papírra.

Az örmény genocídiumot 1915 és 1917 között hajtották végre a törökök „kitelepítés” címén, de az akció mérhetetlen brutalitása, az emberi és tulajdonjogok lábbal tiprása már kezdettől fogva nem hagyott kétséget annak valódi célja felől, amely a Törökországban élő teljes örmény népesség megsemmisítésére irányult. Mégis az erőszakos hatósági intézkedésekkel szemben csak négy helyen alakult ki ellenállás, a legszámottevőbbé a Musza Dagra felvonuló hat falu lakosságának, mintegy ötezer embernek a harca vált. Néhány száz öreg puskával felszerelve, mérhetetlen túlerővel, az erőszakos halálon túl az éhínséggel is szembenézve a török erők több támadását is sikerrel visszaverték és összesen ötvenhárom napig tartották magukat, magukat 1915. július 21. és szeptember 12., amikor is a Földközi-tengeren járőröző francia hadihajókkal evakuálták őket. Oszmán források szerint 5609 örmény tartott ki. A fegyveres küzdelemben részt vevőket a hivatalos török történetírás „mindenre elszánt, vérszomjas lázadóknak, bandatagoknak” aposztrofálja. Ez a harc a szabadságküzdelmek során is ritkaságszámba megy, mivel az örmény harcosok száma nem lehetett több hatszáznál (kezdetben fegyver sem jutott mindegyiküknek) és komoly török erőköt kötöttek le a háborús időkben, jelesül a 41. hadosztály hegyiütegét és két gyalogsági ezredét.

A Musza Dag negyven napjának történelmi háttére Krajcsir Piroska kutatásaira támaszkodva a következőképpen rekonstruálható:

1915. július elején váratlanul szülővárosába, a szuedijei régióban fekvő Jogunolukba érkezett Tigran Andreaszjan, zejtuni protestáns lelkész, aki alig tudott elmenekülni a zejtuni halálmenetből. Izgatott földijeinek beszámolt a szörnyűséges deportálásról, és a törökök végtelen

kegyetlenségéről, akik asszonyokkal, gyermekekkel és öregekkel szemben sem ismerik az irgalmat. 1915. július 13-án a szuedijei régióban élő örményeket is felszólították arra, hogy készüljenek fel az áttelepítésre. Miután Keszap falu főterén megjelent a felhívás, Jogunolukban hat örmény falu vezetői tanácskoztak arról, hogyan tudnák elkerülni a biztos halált. A kialakult vitában gazdag polgárok és papok egy csoportja, így Nokhudjan, Bitiasz falu előljárója, Szamszon aga, valamint Matevosz és Markosz lelképászorok mellett kardoskodtak, hogy nem lesz deportálás, vagy ha igen, úgy hinni kell a falragaszoknak: a török kormány szavatolja az időszakosan kitelepítettek testi épségét, a kijelölt új lakóterületen az elhagyotthoz hasonló életkörülmények várják őket, és visszatérésük után minden ingó és ingatlan vagyonukat visszakapják majd.

Antiokhia kajmakámja [tartományi kormányzó – *a szerk.*], Maruf július 30-án elrendelte az egész régió kiürítését. Július 31-én éjszaka a hat örmény falvának népe mintegy ötezer lélek legszükségesebb holmijával, élelemmel, állataival a Musza Dagra vonult, és ott önvédelmi harcra rendezkedett be. (A többiek, az engedelmes állampolgárok, elindultak a biztos halál felé.) A hegyen Movszesz Der Kalousdjan és Tigran Andreaszjan vezetésével számba vették a védekezésre képes férfiakat – hatszáz embert – és Jeszai Jagubjan vezetésével katonai alakulatokba osztották őket. Kiképzésükben és a védelem irányításában kiemelkedő szerepet játszottak még olyan harcedzett, bátor férfiak, mint Hagob Garagozjan, Petrosz Tutagljan és az a Petrosz Tmlakjan, aki korábban a zejtuni védelmi harcoknál tüntette ki magát. Szegényes fegyverzetük mindössze 350 puskát, 50 pisztolyt és 200 kardot tett ki. A menekültek mindenk előtt terepakadályokat építettek ki fából, bozótból és tuskékből, valamint kijelölték a védelmi körzeteket, ahol a fegyveres erők összpontosultak. Az erdővel dúsan borított hegy stratégiai szempontból jó választásnak bizonyult. Az örmények még nem tudták minden ponton elvégezni a védvonal kiépítését, amikor augusztus 7-én a szuedijai Halid müdir [előljáró, bíró – *a szerk.*] vezetésével kétszáz török fegyveres jelent meg a völgyben. Az örmények hatórás küzdelem után visszaverték a támadókat. A meglepett törökök erősítést kértek.

Augusztus 10-én már ötezer fős, ágyúkkal felszerelt alakulat támadta meg az örményeket. Zuhogó esőben, tizenkét órán át tartott az ütközet. Az ellenség súlyos vereséget szenvedett, de örmény részről is voltak veszteségek. A török kormány számára megsemmisítésre ítélt, a tömeges kínhalál ellen lázadó keresztény alattvalók térdre kényszerítése presztízskérdéssé vált. Augusztus 19-én Fakhri pasa vezetésével kilencezer fős hadsereg érkezett a Musza Dag lábához. A törökök két napon át meg-megújuló hullámokban támadták az örményeket, sikerült is elfoglalniuk ez egyik megerősített állást a hegyoldalban. Ám az éjszaka közeledtével lepihentek ott, s úgy tervezték, napkelte után folytatják az előrenyomulást. Azonban az örmények nem várták be az újabb rohamot, körbezárták és visszaverték a betolakodókat. Török oldalon ezer fős veszteséget jelentettek be, s bár az örmények is temették a halottaikat, a harc során jelentős mennyiségű lőszert és fegyvert zsákmányoltak az ellenségtől.

Fakhri pasa is erősítést kért, s a hegyet nemsokára tizenötezer fős reguláris katonaság zárta körül. A törökök most már óvatosabbá váltak és további hadműveletek helyett kiéheztetéssel készültek megadásra kényszeríteni a hegyen táborozó örményeket. A menekültek helyzete kétségbeejtővé vált. Az örmények vezetői azonban reálisan ítélték meg a helyzetet, s már korábban három kitűnő úszót bíztak meg a feladattal, hogy a három példányban írt segítségkérő levelet az antanthatalmak közeli öbölben veszteglő hadihajóira eljuttassák. „Idemenekültünk a török barbárok és hóhérok elől – állt az angol nyelvű írásban. – Az emberiség nevében kérünk benneteket, hogy mentsétek meg életünket, becsületünket...Ne engedjétek, hogy kiéheztessenek

bennünket, ne engedjete elveszni, mentsétek meg lelkeinket, mentsétek meg becsületünket, amíg nem késő...”

Arra az esetre, ha a tengeren feltűnne egy szövetséges hadihajó, hatalmas lepedőt feszítettek ki a sziklákra, amelyen vörös kereszt mellé a *Keresztények veszélyben!* feliratot festették. Éjszaka jelzőtűz világította meg a feliratot. A szövetséges hajó feltűntekor, Movszesz Grkjan feladata lett volna a segélykérő levél eljuttatása. Közben néhány megbízható személyt elküldtek Aleppóba és Alexandrettába, hogy az ostromállapotról ott is hírt adjanak a szövetségeseknek. Mivel sehonnan sem érkezett segítség, az örmények elszánták magukat, hogy az utolsó leheletükig harcolnak.

1915. szeptember 5-én azonban váratlanul egy négykéményes csatahajó tűnt fel a tengeren, a *Guichen*, amely az örmények zászlós jelzését látva figyelmeztető lövést adott le a part irányába a török csapatok megfélemlítésére, majd a hajóról csónakot küldött a partra, és az örmények küldöttsége átadhatta az ostromgyűrűbe zártak üzenetét. A *Guichent* azonban nem a puszta véletlen sodorta a Musza Dag partjához, hanem azt kapitánya Charles-Tiran Tékéian hadnagy hosszas könyörgésére irányította oda Alexandretta felől. Tékéian, aki többször találkozott Franz Werfellel is francia katonai akadémiát végzett, később a Becsületrend lovagi fokozatával tüntették ki. Közéleti érdemeiért Marseille-ben teret neveztek el róla.

Szeptember 9-én a *Guichen* parancsnoksága tűzszünetet kezdeményezett a két fél között, s megígérte, hogy az örmények kimenekítéséhez további segítséget kér. A francia cirkáló távozása után *Rifat* török parancsnok azt követelte az örményektől, hogy két óra elteltével adják meg magukat. A Musza Dag védőinek annyi idejük sem volt, hogy mérleget tegyék az ajánlatot, amikor a völgyből ágyúlövések hangzottak, a török hadsereg, a franciák által előírt tűzszünetet megsértve, általános és döntőnek szánt támadást intézett az örmények ellen, amelyet a védők nagy véráldozat árán visszavertek. Szeptember 10-én a láthatáron két francia felségjelű hadihajó jelent meg: a *Guichen* és a *Jeanne d'Arc*. Este kihirdették, hogy a francia hajók átszállítják az örményeket *Port Szaid* kikötőjébe. Az ostromlottak, a több mint négyezer örmény kimenekítése szeptember 12-13-án megtörtént.

A Musza Dag örményei 1915. szeptemberében *Port Szaidban*, az egyiptomi örmény kolónia segítségével időszakos menedékre leltek, ám amikor a világháború végeztével a vesztes Törökországtól Szíriához, a francia mandátumterülethez csatolták szülőföldjüket, visszaköltöztek elhagyott házaikba. A Damladzsikon megépítették a hősök emlékművét, akikre évente nagy tiszteletadással emlékeztek. Ám az 1938-ban Párizsban aláírt francia-török megállapodás értelmében a Musza Dag visszakerült Törökországhoz, így a túlélőknek és gyermekeiknek 1939. július 14-én menekülniük kellett. Egy részük Szíriába, zömük – 5125 fő, 1205 család – Libanonba távozott, ahol a Beká-völgyben, Anjar központtal örmény kolóniát alapítottak, amelynek megszervezésében kiemelkedő szerepet játszott Movszesz Der Kalousdian.

A Musza Dagon maroknyi örmény maradt csupán. Vakefben – Törökország legrégebb lakott városában – 1998-ban felépítették az azóta is működő örmény apostoli templomot. A II. világháború befejezése után Szovjet-Örményország meghirdette a hazatelepülési lehetőséget a diaszpóra örményei számára, amellyel a Mózes-hegy örményeinek egy része is élt, és az ecsmiadzini járásban telepedett le.

Werfel művének főhőse, Gabriel Bagradjan, az européer örmény értelmiségi jellegzetes képviselője a fantázia szülötte, alakjában azonban Movszesz Der Kalousdjanra ismerhettek a

kortársak. Der Kalousdjan az ottomán török sereg tisztje, képzett értelmiségi, kiemelkedő vezetője volt Musza Dag örmény közösségének. Vezető szerepet játszott a hat falu hegyre vonulásában, az ottani élet megszervezésében és a védelmi harcokban. Gabriel Bagradjantól eltérően nem halt meg 1915. szeptember 15-én. Az antant oldalán vett részt a világháborúban, a francia hadseregben szárnysegédi beosztásig jutott. 1918 után a Musza Dag többi menekültjével együtt visszatelepült szülőhelyére. Továbbra is a közösség elismert vezetőjeként működött, számtalan fotó őrzi az arcát. 1927-1936 között a szír parlamentben, 1943-tól a libanoni országgyűlésben dolgozott képviselőként. 1986-ban, 99 éves korában hunyt el. Síremléke Anjar városban áll.

Ballai László: 1917. március 26.

Szeretjük a dátumokat. Lehetőséget nyújtanak az évfordulókra való megemlékezésre, az ünneplésre, az ivásra. Akinek jó a memóriája, szívesen kérkedik is az ismeretükkel. 1917. február 1-én Németország bejelentette a korlátlan tengeralattjáró-háborút. Február 27-én kitört az orosz forradalom. Április 6-án az Amerikai Egyesült Államok hadat üzent Németországnak.

De mi történt 1917. március 26-án? Semmi nem történt ekkor, csupán e napon adott hírt arról Ernst E. Cristoffel német misszionárius, mint szemtanú, hogy a törökök legalább egymillió örmény civilt gyilkoltak meg 1915 óta. A misszionárius lehet, hogy tévedett az áldozatok számában (amely akár a másfél milliót is elérhette), valamint abban, hogy ez a hír a világot valóban érdekli.

1917. március 26. önkényesen kijelölt dátum, mint 1917. november 7. Az utóbbit a bolsevik párt jelölte ki ideológiai céllal, az előbbit az elbeszélő, mint a történelem mutatóját. Az ujj Ziya Gökalp ifjútörök szövegfarigcsálóig, a „turkizmus nagymesteré”-ig mutat vissza, aki protofasiszta téziseiben az iszlám előtti „pogány” időket tekintette a török aranykornak. Példaképpént tekintett a történelem rettegett tömeggyilkos hódítóira, Dzsingisz kánra, Attila hun királyra és Timur Lenk fejedelemre. A törököket a szkítáktól, hetitáktól és suméroktól származó, morális minőség alapján álló, kivételes állam- és kultúrateremtő képességekkel rendelkező etnikumként határozta meg, akiknek küldetése a „barbár” kínaiak, perzsák és arabok elleni harc volt. Gökalp idealizált nemzetállami víziója szerint a nemzet „azonos nyelvet beszélő emberek társadalma, akik azonos nevelésben részesülnek, egységesek vallásukat, moráljukat és esztétikai ideáljainkat tekintve – röviden szólva közös a kultúrájuk és vallásuk.” Sőt, a Gökalp feje olvasztótégelyében kiöntött török egyenesen így vall magáról: „Katona vagyok, a nemzet a parancsnokom, minden parancsának kérdés nélkül engedelmeskedem, csukott szemmel is végrehajtom kötelességemet.” Történetesen az örmények kiirtását, akik egyébként az ifjútörökök támogatói voltak.

1839 és 1876 között a tanzimat (azaz újjászervezés) időszakában az európai nagyhatalmak

támogatásával tétova modernizációs reformok kezdődtek az Oszmán Birodalomban. A zsoldosokat felváltotta a sorozott hadsereg, megreformálták a bankrendszert, megkönnyítették a vállalkozások alapítását. Az alkotmányos kormányzásra való áttérés azonban elmaradt.

A tanzimat reformjait kidolgozó Ifjútörök mozgalom (Ittihad) tagjai külföldi egyetemeken tanuló, nyugati mintákban gondolkodó, felvilágosult nacionalisták voltak. 1876-ra a reformok folytatásaként elkészítettek egy átfogó alkotmánytervezetet, amely a törvény előtti egyenlőség és a vallásszabadság alapelveire épült. A szultán nem akarta bevezetni a hatalmát megkurtító alkotmányt, mire az ifjútörökök puccsal lemondásra kényszerítették. Mivel utódja gyengeelméjű volt, II. Abdul Hamidot (1876-1909) emelték trónra, aki elfogadta az alkotmányos monarchiát. Nemsokára azonban az 1877-1878-as orosz-török háborúban az oszmán birodalom súlyos vereséget szenvedett, amelyet követően az új szultán hamarosan feloszlatta a parlamentet – végül az örményeken állt bosszút, felfegyverzett kurd törzseket szabadítva rájuk.

Az 1876-os alkotmány ugyanis a keresztény örményeknek is egyenjogúságot biztosított, amely elé azonban számtalan akadályt gördítettek a hatóságok. Mármost a balkáni szláv testvérnépek, a bolgárok és a szerbek megsegítésére hivatkozva betörő cári seregek egészen Isztambul közeléig nyomultak. A háborút lezáró békében az oroszok távozásáért cserében a törökök a balkáni népeknek függetlenséget, vagy autonómiát adtak, egyszersmind garantálniuk kellett a birodalomban élő keresztény kisebbségek, köztük az örmények jogait. Hiába tett hűségesküt a szultánnak az örmények pátriárkája, az ellenséges oroszok által támogatott, autonómiát, egyenlőséget, fegyverviselési jogot követelő örmények a török kormányzat szemében hazaárulókká váltak.

Az alkotmány felfüggesztése óta defenzívába szorult ifjútörökök emigrációban élő vezetői elhatározták, hogy megbuktatják a szultánt. Az örmények forradalmár szárnya szövetséget kötött velük. 1908-ban a Macedóniában állomásozó csapatok fellázadtak és Konstantinápoly ellen indultak. A szultán kénytelen volt meghajolni az ifjútörökök, az örmények és a hadsereg közös akarata ellen: újra életbe léptette a felfüggesztett 1876-os alkotmányt, és összehívta a parlamentet. Trónját még így sem menthette meg: a következő évben bátyját ültették a helyére.

Az Ittihad 1908-ban került kormányra. A különböző irányzatok laza hálózatából álló ifjútörök mozgalom hatalmi központjává az Egység és Haladás Bizottsága vált. Céljuk az Ottomán Birodalom egyben tartása és török vezetéssel lebonyolított modernizációja volt. Elutasították a szultán despotikus uralmát. Az 1876-os alkotmányt, amelyet az orosz-török háború miatt függesztettek fel, az alattvalók számára vallási és etnikai hovatartozástól függetlenül nagyobb autonómiát, egyenlőséget biztosító alkotmányhoz való visszatéréstől azt várták, hogy megállítja a birodalom széthullását. A nacionalista-technokrata ifjútörököket az örmények pénzzel támogatták, hiszen az általuk liberális reformernek gondolt új kormányerőtől várták jogaik biztosítását. A török-örmény együttműködés egy ideig valóban működőképesnek bizonyult, és amikor a szultánpárti mozgalmak egy sikertelen ellenpuccs keretében 20 ezer örményt gyilkoltak le, az ifjútörökök a „szultáni reakció áldozatainak” tiszteletére közös, keresztény-muzulmán megemlékezéseket szerveztek. Helyi szinten azonban az etnikai konfliktusok felerősödtek: sok településen a muzulmánok az örményekre támadtak (például 1909-ben Adana tartományban), és a központi hatalom hiába küldött katonaságot a védelmükre. Az örmények gyakran érezhették, hogy az Ittihad nem tudja, vagy nem akarja őket megvédeni.

Az ifjútörökök azonban nemcsak a belső konfliktusokat nem tudták kezelni, de a birodalom

további területi veszteségeinek sem tudtak gátat vetni. 1908-ban Bulgária kikiáltotta függetlenségét, az Osztrák-Magyar Monarchia pedig bekebelezte a 30 éve megszállt Bosznia-Hercegovinát. Albániában felkelés tört ki. 1911-ben az olaszok megszállták a birodalom egyik tartományát, Líbiát. 1912-ben, az első balkáni háborúban a szláv államok koalíciója orosz segítséggel lényegében kisöpörte a törököket Európából. Elvesztett Albánia, Macedónia és Trákia. A törökök (a megszállt arab tartományokat nem számolva) birodalmuk területének 37% és, lakosságuk 21 %-át veszítették el. A Birodalom multietnikus és plurális vallási jellege megszűnt, hiszen a keresztény közösségek az örmények kivételével eltűntek. Bebizonyosodni látszott, hogy a keresztényekben nem lehet megbízni. Az ifjútörökök úgy érezték, hogy liberális, ottomán pluralizmusra épülő filozófiájuk megbukott, és hagyták ereikben szétáramlani a „turkizmus nagymesteré”-nek sovíniszta tanait.

1913 januárjában az Ittihadon belül a szélsőségesek, Ismail Enver pasa hadügyminiszter, Mehmet Talát pasa belügyminiszter, valamint Ahmed Dzsemál pasa Konstantinápolyi kormányzó és tengerészeti miniszter puccsal ragadták magukhoz a kezdeményezést, és katonai diktatúrát vezettek be. Enver pasa, a Gökalp-tanítvány hozzá akart látni az ázsiai török népek birodalmának összekovácsolásához. A keresztény örmények legtöbbje azonban a fővárosban és Anatóliában élt. Az oroszok többször is követelték az örmény autonómiát és elmaradása esetén háborúval fenyegetőztek. Az örmények védelmében sokadszor fellépő nyugati hatalmak pedig javasolták, hogy az örmény tartományokat szervezzék át két, helyi autonómiával rendelkező, nemzetközi felügyelet alatt álló közigazgatási régióvá. A balkáni háborúk vérvesztesége miatt 1914 februárjában Enverék kénytelenek voltak engedményt tenni, és az európai hatalmak gyámkodásával létrejött egy örmény autonóm terület. Ugyanakkor Enverék, hogy leplezzék kormányzásuk súlyos kudarcait, azt a téveszmét erősítették és terjesztették, hogy a hön óhajtott új török államra az örmények jelentik a legnagyobb fenyegetést.

Az I. világháború kitörésekor és a Török Birodalom hadba lépésekor felerősödött az örményellenes propaganda. Olyan vádak kaptak lábra, hogy a kaukázusi harcokban az örmények az oroszokat segítették, vagy az örmény pékek mérgezett kenyeret sütöttek a török katonáknak. Amikor 1915 februárjában a britek megindították a gallipoli hadműveletet, a török hadsereg nyugaton a britekkel, keleten az oroszokkal került szembe.

Enver számára kérdésessé vált, hogy mit tegyen a kétmillió fős örmény kisebbséggel, amely a hátszágban élt és amelyet politikája ellenségének tekintett. Az ellenségnek pedig, főképp háborús időkben, halnia kell. „Ha megelégszünk a helyi mérsárlásokkal, ha ez a tisztogatás nem mindenre kiterjedő és végleges, akkor az elkerülhetetlenül újabb problémákhoz vezet majd. Ezért teljességgel szükséges, hogy egészében megsemmisítsük az örmény népet” – érvelt az Ittihad egyik vezetője.

A népirtást kitelepítésnek álcázták. 1915 április 24-én mintegy 250 örmény vezetőt tartóztattak le Konstantinápolyban, majd megkezdődtek a mérsárlások. A tömeggyilkosságnak egy május végén kiadott rendelet biztosított jogi háttérrel, amely a „megbízhatatlan” örmények áttelepítéséről rendelkezett. A nyugati hatalmak megnyugtató érdekekben Talát pasa kivételezettnek nyilvánította a katolikus és protestáns keresztényeket. A tömeggyilkosságokkal párhuzamosan megkezdődött az elhagyott örmény javak állami elrablása is.

A törökök az egész birodalom területén nagyjából azonos módszereket alkalmaztak. Először házkutatásokat tartva megpróbálták begyűjteni a fegyvereket, ezt követően letartóztatták a helyi

közösség vezetőit, illetve azokat, akikről feltételezhető volt, hogy képesek lennének az ellenállás megszervezésére. Amint megérkezett a megfelelő számú török fegyveres erő, közhírré tették, hogy az örmény lakosság egy adott nap reggelén a kijelölt helyen áttelepítés céljából gyűljön össze. Ezután a török hatóságok, sokszor a helyi muzulmán lakosság segítségével átkutatták a házakat és megölték a bujkálókat, majd elindult a gyalogmenet. A kitelepítések során általában a csendőrség járt el. A veszélyesnek tartott – Van tó körüli - körzetekben (Bitlisz, Szasszun, Mush) a török hadsereg helyben lemészárolta az örményeket. A meneteket török csendőrök és felfegyverzett kurd törzsek katonái kísérték.

A törökök és kurdok mind a kiürítéskor, mind pedig a menetek kísérésekor a legbarbárabb módon jártak el. Tömegesen erőszakolták meg az örmény nőket, ütötték-verték, kaszabolták az embereket, legyilkolták a menetekkel lépést tartani nem bíró gyermekeket. A török hatóságok tudatosan nem szervezték meg a menetszlopok ellátását. A hetekig tartó út során sem élelemről, sem vízről, sem szállásról nem gondoskodtak. Menet közben öregek, asszonyok és gyermekek tízezrei haltak éhen vagy szomjan, illetve pusztultak el a kimerültségtől. Június 10. és 13. között Kemak közelében négy nap alatt 24 ezer, Erzerumból elhurcolt örményt ölt meg a török hadsereg. Július 24-én Talát pasának táviratban kellett felhívnia a török hatóságok figyelmét, hogy a hullákat temessék el, és ne hagyják ott az utak mentén, illetve ne hajítsák tavakba, folyókba.

A külföldi diplomaták mellett a bagdadi vasutat építő, térségben tartózkodó német szakemberek is tanúi voltak az eseményeknek. Armin Wegner, német katonaoorvos a tiltás ellenére több száz fotót készített Észak-Szíriában és ezeket később hazacsempészte. A beruházást finanszírozó Deutsche Bank képviselője, Franz Günther látta, hogy 90 örményt zsúfoltak egy vagonba. Ez volt az első alkalom, hogy a vasút a modern népiirtás eszközévé vált...

A halálmenetek a zömmel a szíriai-iraki határ környékén a sivatagban kialakított mintegy 25 tábor (helyesebben gyűjtőállomás) felé tartottak, amelyek közül a Deir-el zori híresült el leginkább. A halálmeneteket egyszerűen egy kijelölt helyen megállították az izzó pusztaság közepén és ezután a törökök és kurdok már csak az örmények őrzésével (értsd: kifosztásával és kínzásával) törődtek. A szerencsétlenek sátrakban húzták meg magukat, maradék holmijaikat, ha tehették, a környező lakossággal élelemre cserélték. Tömegesen haltak éhen, a vízhiány miatt lehetetlen volt a tisztálkodás, így a hamarosan járványok törtek ki.

A szenvedéseket tetézte a török és kurd örök brutalitása, akik szórakozásból gyilkolták az örményeket. A főbelövést tömeges vízbefulladásal, élve elégetéssel és megmérgezéssel váltogatták. Egy angol fogságba esett török katona így emlékezett a Ras al-Ain-i táborra: „Mintegy 12 ezer örményt gyűjtöttek össze néhány száz kurd őrizete alatt... Ezeket a kurdokat csendőrnek nevezték, de a valóságban egyszerűen mészárosok voltak...Az egyik csendőr bevallotta, hogy saját kezűleg 100 örmény férfit ölt meg...az üres sivatagi csatornák és barlangok holttestekkel voltak tele. Ras al-Ain után egy férfi sem gondolhat többé vonzalommal egy női testre, csak a szörnyűség tárgyaként.”

A halálra ítélték békésen túrték sorsukat. Nagyobb szabású ellenállásra lényegében csak a Musza Daghon került sor. A nagyhatalmak többször és sikertelenül tiltakoztak a török kormánynál, hogy állítsa le a népiirtást. A legismertebb tiltakozó az amerikai nagykövet, Henry Morgenthau volt. Közbenjárását azzal a cinikus válasszal utasították el, hogy Morgenthau zsidó, és a zsidók mindig a cselszövők mellé állnak. Egyébként az amerikai nagykövet abból értesült a népiirtás méreteiről, hogy Talát pasa megkereste azoknak az örmény befektetőknek a pénze miatt,

akik amerikai cégekbe invesztáltak: „Szeretném, ha elérné, hogy az amerikai biztosítók küldjenek egy teljes listát az örmény ügyfeleikről. Ők valójában már mind halottak, és nem hagytak hátra örökösöket, hogy beszédjék a pénzt. Ez természetesen mind az állam tulajdonába kerül. Most a kormány a kedvezményezett. Megtenné?”

A pasa azt is kifejtette: „Nincs kegyelem asszonyoknak, öregeknek, gyerekeknek. Ha egy örmény is életben marad, később bosszút állna.” Felháborító szerepét Enver pasa sem rejtette véka alá: „Az ország teljesen az ellenőrzésünk alatt áll. Nem kívánom a beosztottaimat okolni, teljes mértékben hajlandó vagyok vállalni a felelősséget mindenért, amire sor került. Maga a kormány rendelte el a deportálásokat.”

Az 1917. március 26-i bejelentés tehát nem rázta meg a világot, sőt 1918. október 30., Törökország kapitulálása után sem következett be az antant államok vezetői által korábban bejelentett felelősségre vonás. Az I. világháborús vereséget követően az új török kormány betiltotta a mérszálásért felelős Ittihadot. Az 1919-es sevres-i béke ugyan előírta a felelősök kiadását, a népirtás kitervelőit és végrehajtóit nemigen állították bíróság elé. Enver egy ideig a német és orosz kommunistákkal működött együtt. 1920-ban Moszkvában Lenin is fogadta. Később antibolsevik, pántörök sereg élén harcolt korábbi szövetségesei ellen. 1922 augusztusában a mai Tadzsikisztánban orosz bolsevik katonák ölték meg. A szintén száműzetésbe menekülő Talát pasát 1921-ben németországi háza előtt Sogomon Tehlirjan lelőtte. Az örmény merénylő a tárgyaláson elmondta, így állt bosszút faluja elpusztítása miatt, és a tényeket részletesen ismertette a bírósággal. Felmentő ítélete erkölcsi szempontból feltétlenül az ifjútörök gyilkosok elítélésének tekinthető. A főkolomposok közül egyedül Gökalpot állították bíróság elé – aki azt hazudta, hogy az örmények a törökök elleni háborúban estek el, miután hátba szúrták a nemzetet – de egy rövid száműzetéssel ő is megúsza. Azután az emberek szépen elfeledkeztek az örmény holokausztról, egyvalakit kivéve. Őt Adolf Hitlernek hívták.

Aurora Mardiganjan: Meggyalázott Örményország

– *részletek* –

Az egyetem rektora, Poladjan professzor volt a következő, aki a törökök ígérete szerint megmenthette volna az életét azzal, ha áttér a mohamedán hitre. Az igen idős professzort, Örményország egyik legkedveltebb emberét – aki az Egyesült Államokban, a Yale Egyetemen tanult –, érdemeiért Angliában és Franciaországban is nagyra becsülték.

Apám után őt szerettem a legjobban, mert egyszer, amikor még nagyon kicsi voltam, egy betegség miatt távol kellett maradnom az egyetemen tartott karácsonyi ünnepségtől, ami miatt

nagyon sírtam. A professzor cukorral teli kis zacskókkal aggatta tele a karácsonyfát, amiből Tcemesgedzak minden gyermekének jutott. Poladjan professzor megkérdezte testvéremet, Lusanne-t, miért nem mentem el az ünnepségre a többi gyerekekkel, akik a fa körül gyülekeztek. Amikor testvérem elmondta, hogy otthon vagyok betegen és sírtam, amiért nem mehettem a többiekkel, autóba ült, majdnem két mérföldet vezetve meglátogatott, elhozta nekem a cukorkás zacskót és elmondta Krisztus születésének történetét. Emlékszem, hogy ezután Isten mellett mindig a professzort foglaltam imáimba, míg nem anyám megértette velem, miért nem tehetem ezt.

Poladjan professzort nem verték, de a hivatalnok azt mondta, csak akkor engedik szabadon, ha esküt tesz az iszlám vallásra. A professzort megviselte a barátai ellen elkövetett szörnyűségek látványa, mégis megtagadta ezt. Azt mondta, inkább az életét adja, mintsem megtagadja hitét. A katonák ezután kezéről és lábáról egyenként letépték a körmöket, kitépték a haját és szakállát, és addig szurkálták késeikkel, amíg belehalt sérüléseibe.

A börtönből egész éjjel sikoltások és üvöltések hallatszottak, az asszonyok pedig kétségbeesve vártak a börtön falain kívül, míg végül hajnalban a katonák elküldték őket azzal, hogy férjeik hamarosan otthon lesznek.

Amint az asszonyok eltűntek a szemük elől, azokat a férfiakat, akik túléltek a kínzásokat, a katonák kivezették a börtönből, egy hosszú kötéllel összekötötték, majd kivitték őket a városból a Murad folyón túlra, tízmérföldnyire a várostól. Amint elérték a folyópartot, a katonák lerohanták a férfiakat és bajonettjeikkel lekasabolták őket. Egyetlen ember élte túl a mészárlást, aki egy holttestet húzott magára és halottnak tetette magát.

*

Rekkenő hőség volt, a poros úton sehol egy árnyék. A nők és gyermekek egy része hamarosan a földre zuhant a kimerültségtől. A csendőrök botjaikkal ütötték őket. Aki nem tudott felkelni és tovább menni a többiekkel, azt addig ütötték, amíg meghalt, vagy azonnal megölték.

Akkor kezdtük felfogni, hogy mi történhet még velünk, amikor már órák óta gyalogoltunk és megérkeztünk egy helyre, ahol néhány fa és egy kút volt. A kimerült katonák, akik maguk is gyalogoltak, megengedték nekünk, hogy pihenjünk és vizet vegyünk magunkhoz.

Egy asszony egy pontra mutatott a síkságon, ahol nem messze az úttól egy alak ült a földön. Néhányan odamentek hozzá, és akkor látták, hogy egy örmény asszony az, aki mellett hat különböző méretű csomag hevert a földön, kicsitől az egészen nagyig, mindegyik makulátlan fehérén ragyogott a napon.

Szükségtelen volt kérdéseket feltennünk ahhoz, hogy tudjuk, mindegyik csomag egy-egy gyermek holttestét rejti. Az asszony arcát csak részben takarta fátyol és láttuk, hogy megtagadta hitét Istenben azért, hogy megmentse a gyermekeit, de mindhiába. Némán és mozdulatlanul nézett ránk, szemében végtelen szomorúsággal. Ismerősnek tűnt, egyikünk letérdelt mellé és gyengéden felemelte a fátylát. Felismertük Margaridot, Badvelli Moses kamaki lelkipásztor feleségét. Badvelli Moses a tcemesgedzaki iskola tanítója volt régen, a harputi főiskolán végzett Margarid pedig a mezrei szemináriumában.

Mindannyian nagyon szerettük őket, lányukkal, Serinnel együtt gyakran visszatértek Tcemesgedzak templomaiba, ahol beszédeket tartottak.

Serinen kívül öt kisebb fiú és lánygyermekük volt, akiknek teste most Margarid mellett feküdtek, azokba a lepedőkbe bugyolálva, amelyeket a deportáláskor magukkal vittek.

„Körülbelül ezren voltunk, – mondta Margarid, amikor magához tért a bánat kábulatából, amely eluralkodott rajta – mindössze egy órával a deportálás előtt szóltak. Az első éjjel kurd útonállók rohantak le minket, a férfiakat valamivel távolabb tőlünk mind lemészárolták. Láttuk, ahogy a férjeink meghalnak. Az összes nőt és gyermeket, még a legkisebbeket is lemeztelenítették pénz után kutatva, a csinos lányokat a szemünk előtt gyalázták meg. Könyörögtem a katonák parancsnokának, hogy védje meg Serint. Kamakban a barátunk volt, megígérte, hogy megment minket, ha muszlimmá válok, és én Serinért megtettem ezt. Felvehettük a ruháinkat, elfátyolozhattuk az arcunkat. A parancsnok utasította a katonákat, hogy kísérenek minket Harputba és ott vigyenek a kormányzóhoz. Amikor elindultunk, a kurdok, és a katonák, akik belefáradtak a nők megerőszakolásába, megölték őket és másokat is. Amikor ide értünk, a katonák megölték a gyermekeimet, összezúzták a fejüket, Sherint a szemem láttára erőszakolták meg, lemészárolták a melleit, végül meghalt. Engem azért hagytak életben, mert muszlimmá lettem.”

Próbáltuk Margaridet rábeszélni, hogy csatlakozzon, hozzánk, de nem akart. „A gyermekeimmel együtt kell az Úr színe elé állnom – mondta –, addig maradok itt, amíg az Úr magához szólít.

*

A homokos fennsík széléről pillantottam meg először Dijarbekirt, az ország egykori fővárosát. Két napja hurcoltak magukkal a csecsenek. Tudtuk, hogy újabb veszedelem vár ránk az ősi városban, mely évszázadokkal ezelőtt a keresztények egyik virágzó városa volt.

A csecsenek megálltak a fennsík szélénél, a város falai messze elnyúltak előttünk, itt-ott minaretek emelkedtek az alacsony háztetők fölé, a városon túl a gyönyörű, kék Tigris folyt. Amerre elláttam a hatalmas, Tigris öntözte síkságon, mindenütt keresztény menekülteket láttam. Északról, keletről, nyugatról, ezrek és ezrek. Néhányuk több száz mérföldet gyalogolt. Mindazokat az örményeket, akik túléltek a gyilkolást a városban, vagy a városfalakon kívül, Dijarbekirben dél felé, a szíriai és arab sivatag felé fordították, hogy ott pusztuljanak el.

A deportálások és öldöklések kezdetekor több mint egymillió örmény indult Dijarbekir felé. Úgy hallottam, mindössze százezren érték el a Tigris-parti ősi várost, és közülük alig néhányan éltek túl a városban zajló, és a városfalakon kívüli mészárlást. Csak a fiatal nők és néhány gyermek menekült meg, a nőket eladták háremeknek, a gyermekeket derviskolostorokban, mohamedánnak nevelték, hogy eladhassák őket rabszolgának.

*

Később aztán megtudtam, hogy a város miért volt tele menekültekkel, míg egy részük a városfalakon kívül maradt. Az előjáró védelmet ígért azoknak, akiknek volt annyi pénzük, hogy le tudták fizetni. Ők bemehettek a városba és elfoglalhatták a deportáltak elhagyott házait. Amikor azonban elfogyott a pénzük, nekik is el kellett hagyniuk a várost. Kis csoportokban küldték ki őket a városból, amelynek kapuinál a csecsenek – akiket korábban tájékoztattak jöttükről – készenlétben várták és legyilkolták őket.

*

A városfalakon kívül töltött második estén a déli kapunál hatalmas zűrzavar támadt, majd hirtelen menekültek, mindannyian asszonyok, özönlöttek ki a fennsíkra. Egész nap csecsen lovasok gyülekeztek a környező vidékekről, és a közelben helyezkedtek el. Most már tudtuk, hogy miért jöttek – hírt kaptak, hogy a menekültek egy csoportját száműzik a városból.

A törökök ritkán gyilkoltak tömegesen asszonyokat. Konstantinápoly nem adott felhatalmazást azoknak az asszonyoknak a lemészárlására, akik nem álltak ellen – ezt a kurdokra és egyéb csoportokra bízta.

Több mint kétezer asszony és néhány gyerek alkotta a menekültek csoportját. Naplemente előtt kezdtek kiáramlani a városból, és már teljesen besötétedett, mikor még mindig jöttek. A csecsenek a városfalaktól egy mérföldnyire terelték őket. Legalább félmérföldnyire voltak tőlünk, de amikor feljött a hold, tisztán hallottuk a kiabálásokat, sikolyokat, amelyből tudtuk, hogy a csecsenek megkezdték ördögi munkájukat.

Egész éjjel hallottuk a sikoltásokat, néha egészen közélről, ha a menekülők a közelünkbe értek. Üvöltéseket és a lovak patáinak dobogását hallottuk, metsző sikolyokat, majd a távolodó patadobogást.

Azok a csecsenek, akiknek a gondjaira bízták a mi csoportunkat, nem bántottak minket, úgy tűnt valami mást tartogatnak a számunkra. Egy szemhunyásnyit sem aludtunk azon az éjjelen, néha még most sem tudok aludni, pedig biztonságban vagyok. A sikolyokat hallom, és bár az óta barátok vesznek körül, soha nem feledem azokat a hangokat.

Ujvári Ágnes fordítása

Az örmény tragédia mementói

A világ számos országában, így

az Amerikai Egyesült Államokban 45,
 Argentínában 5,
 Ausztráliában 2,
 Ausztriában 2,
 Belgiumban 1,
 Brazíliában 2,
 Bulgáriában 4,
 Chilében 2,
 Cipruson 4,
 az Egyesült Királyságban 2
 Egyiptomban 2,
 Etiópiában 1,
 Franciaországban 39,
 Görögországban 2,
 Grúziában 1,
 Hollandiában 1,
 Indiában 1,
 Iránban 7,
 Írországon 1,
 Izraelben 1,
 Lengyelországban 1,
 Libanonban 8,
 Kanadában 6,
 Németországban 3,
 Olaszországban 4,
 Örményországban 31,
 Romániában 1,
 Svájcban 1
 Szíriában 6,
 Szlovákiában 1,
 Ukrajnában 4,
 Uruguayban 2 és
 Venezuelában 1

köztéri alkotással emlékeznek az örmény nép tragédiájára. Törökországban, amely ma is tagadja a népirtást, tilos felidézni az eseményeket.

Két éve mondták

Az Amerikai Egyesült Államok magyarországi nagykövetének jelölt Colleen Bradley Bell szenátusi meghallgatásán John McCain republikánus (tehát konzervatív) szenátor a következőket hangsúlyozta:

„Magyarország sok tekintetben fontos szövetségesünk, de semmi kétség nem lehet afelől, hogy Orbán Viktor, 2010-es hivatalba lépése óta központosította a hatalmat. Olyan intézkedéseket hozott, amelyek csökkentették a magyar bíróságok függetlenségét, vitatott módon változtatta meg az alkotmányt és korlátozta a civil szervezeteket. Tehát egy nagyon fontos országról beszélünk. Egy nagyon fontos országról, ahol rossz dolgok történnek. Ms. Bell tapasztalata a *Gazdagok és szépek* című szappanopera elkészítéséhez kötődik. Biztos vagyok benne, hogy a tévénézés nagyon fontos Magyarországon, de tény, hogy a jelölt teljesen alkalmatlan a nagyköveti pozícióra ebben az országban. Ha, mondjuk, egy karibi országról beszélünk, azt megérteném. De egy olyan országról beszélünk, ahol a Bloomberg Newst idézve »Orbán azt mondta, hogy véget akar vetni a liberális demokráciának«. A magyar miniszterelnök, Orbán Viktor inkább egy illiberális rendszert részesítene előnyben Oroszország és Törökország példája alapján. Egyébként van egy kiváló ügyvivőnk Magyarországon, aki nagyszerű munkát végez. A magyar miniszterelnök eltávolodik azoktól az értékektől, amelyeket a legtöbb európai ország vall. Orbán azt mondta, a civil társadalom tagjai segítséget kapnak külföldről, ezért meg kéne őket figyelni, mint külföldi ügynököket. Például a National Democratic Institute-ről és a Freedom House-ról beszélünk. A civilekről azt mondta: »ezek az emberek nem civilek, hanem fizetett politikai aktivisták, akik idegen érdekeket szolgálnak«. Elképesztő. Orbán – aki több állami projektet is beindított – a jóléti államot egy munkaalapú államra cserélné. De a legnagyobb baj az, hogy Orbán egyre közelebb kerül Vlagyimir Putyinhoz. [...] Újra azt javaslom tehát a kollégáimnak, hogy ne szavazzák meg ezt a teljesen alkalmatlan jelöltet egy fontos országba nagykövetnek, miközben azért küzdünk, hogy Vlagyimir Putyin ezredes ne tudja kiterjeszteni Oroszország hatalmát és ne tudja restaurálni az Orosz Birodalmat.”

McCain fél órával később újra hozzászólt a kialakult vitához: „Szavazni fogunk arról a személyről, aki teljesen alkalmatlan arra, hogy abban az országban legyen nagykövet, amely ennyire fontos a nemzetbiztonsági érdekeink szempontjából. A *Szépek és gazdagok* producereként szerzett tapasztalatokat, összegyűjtött 800 ezer dollárt Obama kampányára, majd 2,1 milliót az újrávalasztási kampányára. Nem vagyok a politikai kinevezettek ellen. Világos, hogyan folyik ez a játék, de itt egy ország, amely éppen feladja a szuverenitását egy neofasiszta diktátornak, aki Putyinnal fekszik össze. Mi pedig a *Gazdagok és szépek* producerét küldjük oda. Arra buzdítom a kollégáimat, hogy tegyünk pontot ennek az ostobaságnak a végére. Azt javaslom, hogy szavazzunk nemmel.”

(2014. december 2-án a szenátus 52 szavazattal 42 ellenében jóváhagyta Colleen Bell nagyköveti kinevezését. McCain beszéde Magyarországon is feltűnést keltett. A magyar kormány bekérte André Goodfriend ideiglenes amerikai ügyvivőt és közölte, hogy elfogadhatatlannak tartja és határozottan visszautasítja a szenátor szavait.)

Az olaszországi példa

„Vállalom a felelősséget a vereségért. Én veszítettem, nem ti” – fordult támogatóihoz Matteo Renzi olasz miniszterelnök, majd – mint az az európai demokráciákban íratlan szabály – népszavazási kezdeményezésének kudarca láttán lemondott. Tehát a miniszterelnök lemondott. Nem kezdte el magyarázni, hogy tulajdonképpen ő győzött, vagy hogy a rá szavazók száma valójában mekkora tömeget is alkot (amelynek a véleményét nem szabad figyelmen kívül hagyni stb.). A miniszterelnök, aki elismerte, hogy veszített és lemondott, az eredménnyel kapcsolatban csupán azt hangsúlyozta, hogy államában demokrácia van, és nagyon egyértelműen döntöttek az olaszok. A népszavazási vereségét vállaló, vesztes miniszterelnök, aki lemondott, hiába próbált változást ajánlani az olaszoknak, nem kapott rá meghatalmazást. Ugyanakkor a politikai veresége miatt lemondó miniszterelnök azt mondta, büszke amiatt, hogy az emberek véleményt nyilvánítottak.

Figyeljük meg azt a fejlett kommunikációs technikát, amely az előző bekezdést uralja! A hét mondatból ötben szerepel az, hogy a „miniszterelnök lemondott és – szinonimáival együtt ugyancsak ötször – a miniszterelnök népszavazási veresége. Ezt kommunikációs szaknyelven bevésésnek mondják. Még véletlenül se arra gondoljunk, hogy hát a magyar miniszterelnök (aki előszeretettel nevezi magát a „magyarok vezetőjének”) szintén ugyanezt a technikát alkalmazza olyan kifejezéseket ismételve, mint „magyar”, „keresztény” és „nemzet” – ő ezekkel a kifejezésekkel csak, mint politikai címkékkel bánik, aminőket felragaszt a táborához tartozó emberek (értsd: választók) homlokára. Ha azonban a fennmaradásához a mostaniakkal teljes mértékben ellenkező jelszavakra volna szüksége, gondolkodás nélkül azokat harsogná, amint például liberálisból gátlástalan liberálisüttővé lett, vagy – miután húsz éven keresztül a legpimaszabb és cinikusabb módon szidta az oroszokat – az európai orientációt – amelyre Magyarország mindig is törekedett – felcserélte a Moszkva-barát irányvonallal. Csupa inkongruencia – vagyis a tartalom és a közlés összeférhetetlensége. Ellenben a fenti bekezdés minden ismétlése a közölni akart tartalomra hívja fel a figyelmet: egy politikai szándékában megbukott miniszterelnök mondjon le! Ez az olasz példa.

Az olasz példa azonban egy másik tanulsággal is szolgál, nevezetesen azzal, hogy Itáliában az alkotmányreform kérdését bocsátották népszavazásra. Nem szimpátiatüntetéseket szerveztek, sem pedig kérdőíves kutyakomédiát, miután már eldöntötték, hogy ha törik, ha szakad, a miniszterelnök személyére szabják az alaptörvényt, hanem mielőtt döntést mertek volna hozni (sőt, csupán előkészíteni!) megkérdezték azokat, akiké az alkotmány: az állampolgárokat. Az alkotmány ugyanis az állampolgároké (szándékos, kommunikációs célzatú ismétlés) nem a miniszterelnöké vagy a pártjáé, ő és apparátcsikjai csupán szolgálják az alkotmánynak – egy demokráciában.

Összefoglalva: A 2016. december 5-i olaszországi népszavazás tanulsága: 1. Az alkotmány nem egy párt, hanem az egész nép ügye, annak gyökeres megváltoztatásához népszavazás szükséges (természetesen olyan változtatást még csak elképzelni sem lehetne, ami Orbán országában megtörtént, hogy összemosták a hatalmi ágakat, és felszámolták a fékek és ellensúlyok rendszerét). 2. A sikertelen politikai akciót kezdeményező miniszterelnök lemond.

Nándi Mihály: Az újabb siker

Az újabb siker ezúttal pénzügyi természetű! Nem, nem az olcsó, 10 %-os hozamot ígérő államkötvény-kibocsátásra kell gondolni a Nemzetközi Valutaalap drága, 1-2 % körüli kölcsöne helyett.

Váratlan levelet kaptam az MKB Euroleasing Zrt-től, amelyben örömmel tájékoztatnak arról, hogy anyavállalatuk, az MKB Bank, történetének újabb fontos állomásához érkezett, amennyiben sikeres állami szanálást követően újra piaci tulajdonosok kezébe kerültek a részvényei. A szanálási feladatkörében eljáró Magyar Nemzeti Bank (MNB) 2014. december 18-án rendelte el a bank szanálását. Az azóta eltelt másfél évben számos fájdalmas, de hatékony intézkedést hozott meg a szanálási hatóság az MKB vezetésével együttműködve: első lépésként a kritikus helyzetért felelős, jelentős kitettséget képviselő, „toxikus” kereskedelmi ingatlanhitel-állományt választotta le, részben piacon értékesítve azt, részben pedig a Szanálási Alap kizárólagos tulajdonában álló MSZVK Magyar Szanálási Vagyonkezelő Zrt-hez helyezve.

A szanálási eljárás keretében leválasztásra kerültek az MKB Bank kereskedelmi banki alaptevékenységet nem szorosan kiegészítő, tőkét és finanszírozást lekötő befektetések. Eladásra került az MKB Euroleasing Csoport gépjármű kereskedelemmel és flotta kezeléssel foglalkozó érdekeltsége (MKB-Euroleasing Autópark Zrt.), továbbá költségcsökkentő és hatékonyságjavító intézkedések történtek.

A szanálási intézkedések záró lépéseként az MNB az MKB Bank részvényeit a nemzetközi szabályoknak megfelelő piaci értékesítés keretében értékesítette. 2016. június 29-én a Blue Robin Investments S.C.A–METIS Magántőkealap–Pannónia Nyugdíjpénztár alkotta konzorcium kifizette a 37 milliárd forintos vételárat és ezáltal 45-45-10% arányban az MKB új tulajdonosai lettek.

Az MKB Bank piaci értékesítése volt az első szanálási eljárás Európa szerte, amit az Európai Unió helyreállítási és szanálási irányelvének szellemében hajtottak végre. Az MNB-nek sikerült így megvalósítania azt a célkitűzését is, hogy a betétesek és a hitelezők pénzének maximális védelme mellett, nekik veszteséget nem okozva történjen meg az MKB életképességének helyreállítása, működésének stabilizálása és az új tulajdonosoknak való átadása.

Az MKB Bank új részvényesei támogatják a bank menedzsmentjét a tavaly elfogadott

stratégia további megvalósításában. A tulajdonosok szerint az MKB Bank 65 éves tapasztalatára és értékeire építve tovább tudja erősíteni piaci pozícióját, és az európai bankrendszer egyik komoly szereplőjévé válhat. Céljuk, hogy az MKB Bank a piacon elérhető legjobb szolgáltatási minőséget nyújtsa ügyfelei számára. És így tovább, bizalmamat megköszönve (merthogy tőlük lízingelem a gépjárművem).

Udvariasnak tűnik a gesztus, bár az MKB-val szemben fennálló kötelezettségeimet egy keményen szankcionálható szerződés rögzíti, amelynek esetleges nem teljesítése alól semmilyen udvariaskodás nem mentene fel. Tovább rontja a gesztus értékét, hogy az beilleszkedik a kormánypolitika által gerjesztett tájékoztatási hullámba. Már gyermekkoromban sem szerettem, ha tájékoztattak, különösen nem, ha félretájékoztattak. Az ugyanis, hogy az MKB részvényei újra piaci tulajdonosok kezébe kerültek – hazugság. Az MKB köztudomásúlag a korábbi piaci tulajdonosok kezéből ugyanis éppen kormány- (pontosabban kormánypárti) érdekeltség lett. És miért kellett szanálni? Talán a kormányerők „unortodox” gazdaságpolitikája miatt, amely megbélyegezte a hitelezés intézményét és az államháztartás csődjét – többek között – a bankszektor sújtó különadókkal hátrította el? Ennek mindenestre az lett a következménye, hogy a Magyarország iránti befektetői érdeklődés, így a működő tőke beáramlás is drasztikusan lecsökkent, – tudniillik egy alapvetően tőkeszegény térségbe csak külföldről érkehetnek a beruházási források, jelesül a magyar kormány által ostoba módon megbélyegzett Európai Unióból.

Az ugyancsak különadókkal megvert és jelentős „toxikus” ingatlanhitelt kihelyező Raiffeisen bankot nem kellett szanálni, hogy csak egyet említsek a ténylegesen piaci tulajdonosok kezében lévő pénzügyekhez kevésbé értők is emlékezhetnek arra, amikor a Kádár-korban tömbházakat szanáltak. Nos, ezek az épületek szerkezetükben már olyannyira megrongálódtak, hogy a felújításuk többbe került volna, mint a lebontásuk. Valahogy így van ez egy csődbe ment bank szanálásával is. És ha az úgy ment végbe, hogy a betétesek és a hitelezők pénze megmaradt, az csakis költségvetési források igénybevételével történhetett, vagyis az adófizetők megkárosításával.

Az újabb siker tehát csupán a kormány vállalkozói holdudvarának oldalán könyvelhető el, amely az adózó állampolgárok pénzéből rátehetette a kezét egy jelentősnek tűnő banki eszköz- és szürkeállományra, jelesül a 65 éves tapasztalatra, amelyet viszont éppen a bankcsőd kialakulása kérdőjelez meg.

A Castro kérdés

Amikor egy jelentős politikus meghal, távozását más országbeli kollégái többnyire pártállásuk szerint mérlegelik, a vélemények Fidel Castro esetében egyfelől a „haladó világforradalmár”,

másfelől a „véreskezű diktátor” körül kristályosodtak ki. Bár pályája egészére visszatekintve az utóbbi vélemény tekinthető érvényesnek, alig hihető, hogy Castro nem a társadalmi igazságba vetett őszinte hittel, hanem egy népnúzó diktatúra létrehozásának a szándékával ostromolta volna meg a Moncada laktanyát 1953-ban. Mellesleg az élete kockáztatásával, mert – szemben például a szovjet mítosz atyjával, Leninnel – ő nem csak a szószéken és a kooptáción alapuló szervezetek építésében mutatta meg a képességeit. Mindjárt a Moncada laktanya elleni kudarcba fulladt akció után felkelőtársai zömét embertelen kínzásoknak vetették alá, majd – tárgyalás nélkül – kivégezték őket. Nem utolsó sorban annak következtében, hogy Castro az ellene folytatott perben a szavak fegyverét forgatta sikerrel, és közel négy órás védő (valójában a Batista-rezsim elleni vád-)beszédét titokban kiszivárogtatták a zárt tárgyalásról, majd az egész országban elterjesztették, a felkelők elnyerték a teljes nép szimpátiáját. Ez megint csak ellentétes a szovjet mintával, ahol a később forradalomnak aposztrofált 1917. októberi sikeres puccs után a bolsevikok könyörtelen terrorral és propagandamunkával formálták ki a rendszerükhöz hű(nek mutakozó) „szovjet ember”-t. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az amerikai kontinensről, az Egyesült Államok árnyékából, a szuperhatalom neokolonizációs törekvéseinek teljes mértékben teret adó Batista- Stroessner-, Perón- vagy Pinochet-féle kíméletlen diktatúrákból más fényben tűnt fel a Szovjetunió is, amely „társutasokat” megszólító propagandájával nagy tekintélynek örvendő nyugati értelmiségieket is megtévesztett, egyszersmind már pusztán léténél fogva megoldást kínált a fejlődő országok problémáira. Castro, miután az egész Kubára kiterjesztett gerillaháborúval 1959-ben győzelemre vitte a forradalmát, hamar beletanult a kommunista nagypolitikába, nevezetesen, hogy nem csupán az elűzött diktátor visszatérését kizárandó célszerű mérhetetlenül központosítani a hatalmat, hanem hogy a diktatúra, mint rendszer csupán addig elfogadhatatlan, amíg nem ő irányítja. A szovjet társadalmi-gazdasági modell bevezetése azonban nem jelentett valós megoldást Kuba problémáira – a Szovjetunió egyszerűen eltartotta azért, hogy fenyegető törként meredjen az Egyesült Államok oldalának, valamint, hogy helyette lépjen fel katonai erővel Angolában és Etiópiában. A kubai gazdaság a szocialista világrend megszűntével összeomlott, a castroizmus azonban nem, mert ez a rendszer egyszerűen azt jelenti, hogy a vezető valós érdemein alapuló nimbusza a terror és a propaganda megfelelő kombinációjával bármeddig fenntartható. Bármeddig, de legalábbis Fidel Castro haláláig.

Fidel Castro halálával a remény vészett oda, az az örök, hiú remény, hogy a társadalmi igazságtalanságokért való harcot majd valaki más vívja meg az emberek helyett. Most már tehát mindazokban, akik eleddig a Castro-félékben bíztak, egyenesen a tettekészségnek kell felszárnyalnia. Miért ne lenne az ember képes arra, hogy felnőjön, és valóban maga küzdjön a haladásért, ne váljon véres- vagy mézes szájú politikusai játékszerévé, hanem szoros járósíjra fogva őket a legkeményebb szigorral kérje számon rajtuk a programját, jelesül a saját államigazgatási, jogfilozófiai és erkölcsi követelményeit, amelyeket nevezhetünk elveknek is?

Délibáb

Franz Werfel: A Musza Dag negyven napja

– *részletek* –

– Európa nem túri ezt.

– Ön idegen szemmel néz bennünket. Ma két Európa van. A németeknek nagyobb szükségük van a török kormányra, mint annak a németekre. A többiek pedig nem segíthetnek nekünk.

*

Másnap a megszokott órában valóban elindult az első bús menet, ezzel megkezdődött az egyik legborzalmasabb tragédia, amely az emberiség történelme folyamán valaha is egy népre lesújtott. Az elűzötteket katonai fedezet kísérte, és most egyszerre kiderült, hogy a szökevények megostromlására fegyverbe szólított hatalmas hadseregnek egy kicsiny, de annál furfangosabb mellécélja is volt. Minden reggel ugyanaz a szívettépő játék ismétlődött meg. Az ötven legelőkelőbb családot száz kevésbé előkelő követte, és amint csökkent a társadalmi rang és a jómód, úgy növekedett a deportáltak száma.

Igaz, az európai frontok óriási hadtápterületein ugyancsak kiürítettek minden várost és falvat, de bármily nehezen viselték is ezt az otthonuktól megfosztottak, sorsuk össze sem hasonlítható az örmények sorsával. A háborús hontalanokat saját biztonságuk érdekében távolították el a halál övezetéből. Még ellenséges területen is ápolást és segítséget nyújtottak nekik. Nem veszítették el a reményt, hogy keserves, de belátható időn belül majd ismét hazatérhetnek. Az örményeket azonban nem bátorította remény, védelem, segítség. Ők nem kerültek ellenség kezébe, akinek a kölcsönösség miatt figyelembe kell vennie a nemzetközi jogot. Egy sokkal, de sokkal borzalmasabb, minden gátlástól mentes ellenség kezébe kerültek: saját államuk kezébe.

Némelyik embert már a lakásváltoztatás is elszomorítja. Mindig ott marad mögötte életének egy elveszett darabja. Mindenkinél nagy elhatározás kell ahhoz, hogy városát egy másik lakóhellyel, vagy szülőföldjét új környezettel cserélje fel. Még a megrögzött bűnöző is nehezen teszi meg az utat vissza a fogságba, a börtönbe. De jogfosztottabbnak lenni a bűnözőnél, akit mégiscsak véd a törvény! Kikergettetve egyik napról a másikra a házából, a munkájából, hosszú esztendőik szorgalmának az eredményéből! Kiszolgáltatva a gyűlöletnek! Kilökve az ázsiai országútra, minden felszerelés nélkül, előtte ezer és ezer mérföldes por, kő és mocsár! Tudni, hogy soha többé nem lesz emberhez méltó szállásuk, ahol fejüket lehajthatják, sem emberhez méltó asztal, amelynél éhségüket csillapíthatják és szomjukat olthatják! De ez még semmi. Kevesebb szabadságot élvezni, mint egy fegyenc! Törvényen kívül állni, szabad préda lenni, akit mindenki büntetlenül megölhet. Bepréselve a nyomorultak vánszorgó falkájába, egy mozgó koncentrációs táborba, ahol engedély nélkül még a szükségletét sem végezheti senki.

Ki merné még azt állítani, hogy felmérheti Zejtun lakóinak szenvedéseit azokban a hosszú

hetekben, amelyek az első és az utolsó transzport indítása között eltelték?

*

Sötét, komor nap volt, és Zejtun hegyei az alacsonyan függő felhőkbe fúrták meghitt csúcsaikat; sokkal kedvezőbb idő a menetelésre, mintha napsütés lett volna. És mégis úgy látszott, hogy a külvilág borús időjárása jobban meggörnyeszti a kitaszítottak hátát, mint a számukra engedélyezett teher súlya. Az első lépésnél valami nagyon nagy, szent rettenet rángott át a lelkeken. A családok szorosan összebújtak. Egyetlen szó sem hangzott, még gyereksírás sem. De már egy félóra múlva, amikor a külváros utolsó háza is elmaradt a nép mögött, jobb volt. Az emberek eredendő gyerekessége, meghatóan könnyelmű feledékenységé egy időre győzedelmeskedett. Mint amikor a hajnal derengő fényére felcsendül az első bátortalan madárcsicsergés, és máris rázendít az egész kórus, úgy fedte be a vándorlókat már hamarosan a csipkés gyermekhangok sűrű szövedéke. Ismét hallatszottak az édesanyák megnyugtató figyelmeztetései, és a férfiak is kezdtek már ezt-azt átkiabálni egymásnak. Itt-ott már elfojtott kacagás is felhangzott.

*

A Musza Dag faragatlan falusi ifjúsága mélységesen meg volt győződve arról, hogy saját életformája jobb mindenki másénál, sőt ez az egyedüli helyes. A különféle életmódok előnyeiről mindig lehet vitatkozni. Egyiknek a guggolás fáj, másiknak az ülés. Az életformák magasabb- vagy alacsonyabbrendűségébe vetett hitet nem ezeknek a formáknak az abszolút rangsora határozza meg – ilyen rangsor nincsen –, hanem a külvilág diktatúrája.

*

Látjuk tehát, és nem minden meghatottság nélkül, hogy ez az ötezer lelket számláló csöppnyi kis emberiség egyetlen ugrással megismétli a civilizáció hossza útját. Csaknem mindenüktől megfosztva érkeztek ide fel. Egy kevéske petróleum, néhány szál gyertya, a legszükségesebb szerszámok – ez volt csupán kulturális örökségük. Már az első felhőszakadás elpusztította takaróikat, ágyaikat, lepedőiket, gyékényeiket, a házi kényelemnek azt a szegényes készletét, ami még megmaradt nekik. És mégis, sem a minden oldalról leselkedő biztos halál, sem a legmardosóbb nyomorúság nem tudta kioltani bennük a magasabb erkölcsiség szükségletét, a vallás, a rend, az értelem, a szellemi gyarapodás iránti vágyat. Vasár- és ünnepnapokon Ter Hajgazun tiszteletes misét mondott, mint azelőtt. Az Iskola-dombon folyt a gyerekek tanítása. A hetvenéves Bedrosz Altuni és Majrik Antaram mintaszerűen berendezték a kórházpajtát, és verekedtek a vezető szervekkel, hogy betegeknek a legjobb élelmiszert kaparinthassák meg. Völgybeli megszokott életükhöz mérten a közerkölcsök még meg is javultak. Az emberek lefogyott, sápadt arcán bizonyos megelégedettség tükröződött.

*

A kajmakam úgy látta, eljött az órája annak, hogy egy példás politikai tett segítségével a párt élvonalába juthasson, és új, erős fonalat szőtt az örmények halálos sorsának szövédékeibe. Az arab nemzeti mozgalomról volt szó, amely egy idő óta sok gondot okozott a szíriai hatóságoknak. Messze ágazó titkos szövetségek, mint *El Abd*, „Az eskü”, vagy „Az arab testvéreik” lángoló, hatásos propagandát folytattak Sztambul ellen, céljuk az volt, hogy majdan az összes arab törzset egyetlen független államban egyesítsék. Az uralkodó nacionalizmus itt is, mint mindenütt a világon, azon munkálkodott, hogy az egy eszmében, sőt egy vallásban összekapcsolt birodalmi képződményeket szegényes biológiai alkotórészeire bontsa szét. A kalifátus isteni eszme, a török, az örmény vagy az arab nép azonban csak földi lény. A régi idők pasái pontosan tudták, hogy az átfogó szellemi egység gondolata, a kalifátus gondolata magasztosabb, mint néhány törtető megszállottnak a haladásról szőtt agyréme. A régi birodalom sokat rágalmazott tehetetlenség nemtörődömségében, álmos megvásárolhatóságában óvatos, bölcs, lemondó államrezon rejtőzött, ezt a rövidlátó nyugati, akinek csak a gyors eredmény számított, meg sem tudta érteni. A régi pasák finom érzéke megmondta nekik, hogy egy nemes, de omladozó palotán nem lehet túlon túl sokat javítani. Az ifjútörököknek azonban sikerült évszázadok művét egy szempillantás alatt lerombolniuk. Azt tették, amit éppen nekik, egy nemzetiségi állam urainak, sohasem lett volna szabad tenniük! Saját nemzeti örületük felébresztette az elnyomott népek nacionalista tébolyát. De ne szálljunk perbe a földi balgákkal. Mennyire elhomályosult annak a szeme, aki a dráma mögött nem sejtí a szerzőt! Az emberek azt akarják, amire kényszerülnek. A természetfölötti vagy birodalmi kapcsolatok szétszakadtak. Ez csak azt jelenti, hogy Isten abban a játszmában, amelyet saját magával játszik, ismét összedobálta a figurákat, hogy újra felállítsa őket.

Az arab nacionalizmus mindenesetre előretört. Dél felől egész. Moszul–Merszina–Adana vonalig nyomult be a török birodalomba. A szíriai vilájetekben jelentős tényező volt, a negyedik hadsereg mögött és oldalában máris ott terjeszkedőit a kaján lázongás szelleme, a hadban álló seregek ez a nagyon veszélyes ellensége. A szegény antakjei binbasi körüli botrány is titokban már ezzel a hangulattal függött össze. A kajmakamnak ekkor az a jó ötlete támadt, hogy kerület egyre elégedetlenebb arab lakosságát az örmények rovására megnyerje. Egyidejűleg azt is remélte, hogy az iszlám vakhit újabb fellángolását felhasználja céljaira. A kitelepítési törvény értelmében az örmények tulajdona teljes egészében az állam kezébe kerül, legalábbis papíron így volt. A valóságban azonban a tartományi hatóságok tetszésük szerint azt tehettek vele, amit akartak. Az antakjei kajmakam már a csapatok vereségét követő napon elküldte hivatalnokait a Musza Dag környéki arablakta körzetekbe. Közhírré tette, hogy Szíriának Szuedja és a Rasz el-Hanzir közötti legtermékenyebb földsávját, szőlő- és gyümölcskertjeit, hernyótenyészeteket, méheseit, vízben és fában gazdag vidékeit házastul és udvarostul együtt ingyenesen szétosztják mindazok között, akik harmadnapra idejében jelentkeznek az örmények völgyében. Alárendeltjei ügyesen céloztak arra is, hogy a szorgalmas arab gazdákat előnyben részesítik a törökökkel szemben.

*

A kajmakamot is legyúrta az álmom Juliette szobájában. Épp az aleppói válnak szánt jelentésével foglalkozott, amikor már nem bírt tovább ébren maradni. De tudata és lelkiismerete kegyetlenebb őszinteséggel folytatta munkáját álmának védőfala mögött, mint az ébrenlét hiú maskarájában. Pályafutásának legnagyobb kudarca érte most. De minden kudarcban ott rejtőzik egyben a kegyelem kezdete is, mert a balsiker vigyorogva leplezi az emberi felfuvalkodottság nevetséges voltát. A kajmakam magas rangú hivatalnok volt, az ifjútörök párt tekintélyes tagja, öntelt, bösz oszmán, minden porcikáját átította katonás, felsőbbrendű faja fölényébe vetett hite! És most mit kellett megérnie? A gyengék voltak az erősek valójában értékteleneknek bizonyultak; igen, értéktelenek még a hősiesség terén is, amelynek hiányáért a gyengéket megvetették. De a kajmakam még mélyebb megismeréshez is eljutott álmában. Mindaddig sohasem kételkedett abban, hogy a párt vezetőinek, Envernek és Talátnak teljesen igaza van, sőt, lángeszű államférfiaként bántak az örmény közösséggel. Most azonban dühös kétség támadt a kajmakam tudatában Enverrel és Talát bejjel szemben, mert a kudarc egyúttal az igazság legszigorúbb apja is. Van-e joguk embereknek arra, hogy bölcs terveket dolgozzanak ki más népek kiirtására? Egyáltalán indokolhatóan hasznos-e az ilyen terv, mint ahogy a kajmakam ezt eddig százszor is állította? Ki dönti el azt, hogy az egyik nép rosszabb vagy jobb a másiknál? Emberek bizonyára nem dönthetik el. És Isten nagyon egyértelműen döntött ma a Damladzsikon. A kajmakam látta magát különféle helyzetekben, sorsát megszabó elhatározásokban. Látta magát, amint lemondó levelet ír őexcellenciájának, az aleppói válnak és önként lerombolja egész eddigi életének épületét. A fürdőköpenybe burkolt Gabriel Bagradjannak békét és barátságot ajánl fel az örmények részére. A párt központi bizottságában követeli az örmények transzportjainak azonnali visszaszállítását, és általános adót vezet be, hogy az igazságtalanságot jóvátegyék. Ebhez az erkölcsi magaslatához azonban csak mély álmának mélypontján jutott el. Minél jobban hígult az álma, minél közelebb került nappali lelkiismeretének állapotához, annál ravaszabban bújtak ki gondolatai az efféle merész elhatározások alól. Elsimuló szendergésében végül is könnyen járható kivezető utat talált: teljesen fölösleges dolog a központi hatóságokat büntudatos jelentésekkel elárasztani. A kajmakam egészen délig aludt.

*

Hiába próbáltak magyarázkodni, hangjukat elnyomta a haragos ordítózás. „Csak ti vagytok az okai, ti és senki más!” Valamely kegyes hazugság segítségével talán pillanatnyilag engedett volna feszültség. Ha például célozhattak volna arra, hogy a szerencsétlenség ellenére még elegendő titkos élelmiszertartalék van, ez ismét feltámasztotta volna régi könnyelműségüket, néhány nap végeláthatatlan korszakot jelentett volna a Musza Dagnak. A falu vénei közül egyiknek sem jutott eszébe az a mentő ötlet, hogy valami váratlan reményt ébresszen a tömegben, és így legalábbis ideig-óráig megnyugtassa az embereket. Még Tornász Kebuszjan, ez a különben tapasztalt férfiú is elveszítette a fejét, és Oszkanjan tanító hatására a legocsmányabb és legvégsőbb eszközökhöz nyúlt, hogy a nép haragját más irányba térítse. Bedobta az árulás jelszavát a tömeg közé. Rendes időkben a nép egészséges kételkedéssel, világosan meg tudja különböztetni egymástól a jót és a rosszat szavakban és emberekben egyaránt. Oszkanjan tanítót az emberek sohasem vették nagyon komolyan. Most azonban az előljárók jóvoltából sikert aratott. Mert ugyanaz a tömeg, amely a

megszokott körülmények között olyan leleplező kétkedéssel fogadja a nagy szavakat, áldozatul esik nekik a katasztrófa pillanataiban. Ilyenkor aztán a bizonytalan, elmosódott fogalmak hatnak a legerősebben. Ilyen fogalom volt az „árulás” szó. Csak kevesekben keltette valamely valóságos ténykedés világos képzetét, mégis szabadjára engedte ellenséges ösztöneiket, és irányt szabott azoknak, persze nem azt az irányt, amelybe az előljárók szerették volna terelni. Vezetőik, mindezek az előkelő urak és boncok összeesküdtek, hogy feláldozzák a népet, mégpedig csak azért, hogy saját bőrüket menthessék. Ők az okai, hogy feljöttek a Musza Dagra, így belerohantak a biztos pusztulásba.

*

Az aga ráeszmélt arra, hogy még a legkegyetlenebb, deportáló transzport sem vetkőzteti ki annyira az embert emberi mivoltából, mint ez az elszigeteltség és kitaszítottság. Megértette – legalábbis azt gondolta, hogy megértette –, mennyivel pusztítóbb a lelki rombolás minden testi gyilkosságnál. A legszönyorosabb gonosztett nem egy egész nép kiirtása, hanem az isteni eredet kiirtása egy egész népből. Enver kardja az örményekre sújtott le, és magát Allahot találta el. Allah él bennük is, mint minden emberben, még ha hitetlenek is. Ha pedig valaki a méltóságot pusztítja el embertársában, akkor a teremtet pusztítja el benne. Ez az istengyilkosság, a bűn, amely soha nem bocsáttatik meg, az időknek végezetéig.

*

Felmászom egy magasabb, nyílt helyre, és onnan lobogtatom kabátomat, mint valami zászlót. A kísérlet gyakorlatilag értéktelen. Gabriel önmagát csapja be csupán. Az igazság az, hogy felfelé hajtja valami, nem pedig lefelé. Most persze még azon gondolkodik: miből fogok élni? Belenyúl felöltője zsebébe. Három fehér zsemle és két tábla csokoládé, ez minden. Zakója zsebeiben semmi ehetőt nem talál; csak a Damladzsik térképét, néhány régi levelet és feljegyzést, egy üres cigarettás dobozt és aztán Rifat Bereket aga görög feliratú érméjét. Kezében tartja a vékony aranyat. Hirtelen eszébe jut, hogy akkoriban, a nagy átköltözés előtt még egyszer visszatért a villába az érméért. Bárcsak ne tette volna. Úgy érzi, hogy most, az utolsó pillanatban el kellene még hajítania ezt a gonosz amulettet. De nem teszi, hanem ismét zsebre vágja az érmét, felirata kedvéért. Ilyen egészségesnek, ilyen erősnek, mint most, Bagradjan még a védelem első napjaiban sem érezte magát. A fáradtságnak még a nyoma is eltűnt a lábából, térde nagyon is frissen lendül felfelé, szíve nem kezd kalapálni, és nem is tudja, hogyan, odaért a nyílt helyre, már magasan a tenger fölött. Gabriel rálépett a kiugró sziklára, hogy kabátját széles körökben lengesse a levegőben. De alig kezdett hozzá, máris leereszti megint a karját. És most először hasít villámlóan tisztán a tudatába: hisz nem is akarja, hogy meglássák a hajókról, nem gonosz véletlen hozta ebbe a helyzetbe, hanem valamely mély elhatározás, nemcsak Isten, hanem saját maga akaratából is. Nézzük csak? Nem, érzékei kitűnően működnek, esze helyén van. Agya éppolyan tiszta, mint amilyen nyugodt a kedélye. Sőt mintha csak most hullana le róla valami hosszú, tompa kábultság. Egész lényé önmagára talál, soha nem ismert tudatossággal.

Elhagyja a tengeri kilátót. Testét könnyűnek érzi, nagy lépésekben halad felfelé a hepehupás ösvényen, ezen a kövekkel és fadarabokkal jelzett, kitaposott kacskaringón, sziklafalak, vízmosások, szakadékok között. De Gabrielben oly tiszta minden, érzékéi is oly élesek, hogy nem kell vigyáznia sem az útra, sem a veszélyekre. Tudja, hogy most nem tévedhet el, nem zuhanhat le. Gondolatai egyenletesen működnek, akár az érverése. Büszkén vet számot önmagával, amint egyre feljebb jut az ösvényen. Ezért érzett tehát ma reggel valami csalódásfélét, amikor megdördült a csoda a tenger felől. Ezért fogta el hát az a nehezen érthető szorongás, amikor az excellenciás úr közölte vele, hogy Alexandriában vagy Port Saidban teszik partra a Musza Dag népét és velük őt is. Ebben a szorongásban már ott csírázott ennek az órának nagy akarása. Nyomban a közös megmenekülés első pillanatában már rátört a sejtelem: ez az út vissza az életbe az ő számára nem járható, már csak azért sem, mert a valódi Gabriel Bagradjan, ennek a negyven napnak a szülöttét, igazán meg kell menteni. Port Saidba vagy Alexandriába? Egy barakktáborba örmény menekültek részére? Szűk, alacsony karámmal elcserélni a Musza Dagot? A szabad elhatározás magas csúcsáról leszállni a rabszolgaságba, és ott új kegyelemre várni? Miért? Bedrosz hekim egy régi mondata csendül fel benne: „Örménynek lenni lehetetlen.” Nagyon igaz! De Gabriel Bagradjan már túl van a lehetetleneken. Az egyetlen lehetséges leírhatatlan bizonyossága tölti el. Osztozott vérei sorsában. Vezette hazája népének harcát. De vajon csak vér-e az új Gabriel? Csak örmény-e vajon az új Gabriel? Régen, helytelenül „absztrakt ember”-nek, „magánvaló ember”-nek vélte magát. Előbb még keresztül kellett vergődnie a közösség karámján, csak ezután lett azzá valóban. Ez az, ezért érzi magát ilyen mérhetetlenül szabadnak. Kozmikus remeteség. Ma reggeli vágya. Most megtalálta, mint halandó még soha. Minden lélegzetvételével tobzódik a mámoros függetlenségben. A hajók eltávolodnak, és Gabriel itt marad a Musza Dagnak ezen a sziklás lejtőjén. Oly néptelen minden körös-körül, mint a teremtés napján. Ketten vannak, Isten és Gabriel Bagradjan. És Gabriel Bagradjan Isten kegyelméből való, igazabb, mint minden ember és minden nép!

Ballai László: A Musza Dag írója

Miért félünk Franz Werfeltől? Szerb Antal azt írja róla: „mint regényírónak hibája, hogy minden művében van valami másodlagos: kész elméletet dolgoz fel vagy pedig egy más regényíró hatása alatt áll”, miközben Thomas Mann *Varázshegyt* úgy dicséri, hogy nem adja oda magát egy eszmének sem „a kétfelől-látás a *Varázshegyben* szerkezeti elvvé válik: a könyv antitetikus felépítésű, a dolgokat mindig egyszerre két oldalról mutatja be [...] a német átlag-fiatalembernek a lelke fölött két szellem viaskodik, Settembrini, a humanista, a XIX. század eszmevilágának a képviselője és Naphta, a zsidóból lett jezsuita, aki azt képviseli, ami éppen kialakulóban van: az irracionális történelmi erők fölényét, vagy látszólagos fölényét az értelem fölött.” Azért *A Musza Dag negyven napjáért* Szerb Antal mégiscsak megveregeti Werfel vállát: „Ez nem egy elnyomott nép, hanem az elnyomás megrendítő regénye. Olvasmánynak is és műfajilag is rendkívül érdekes:

kísérlet az eposz irányában, egy nép története, legválságosabb óráiban.”

Ez lenne, mondjuk, a „polgári oldal” kritikája. A marxista Hermann István – átvéve az eposz feltámasztására tett kísérlet eszméjét – átlát a szitán: [Az olvasó] „csak ha nagyon odafigyel, veszi észre, hogy a sok pozitív vonás mellett, szemben a nagy klasszikus történeti regényekkel, a Musza Dag krónikájában a történelmi helyzet szükségszerűsége fölé nő az egyéniség, hogy az örmény-katolikus vallás miszticizmusának vonzása valóságos szerepén felül itatja át az eseményeket, s hogy végül is, a főhős öngyilkosságával, értelmetlenné válik maga az egész ellenállás, az életért való küzdelem.”

Kassák Lajos – aki Hermannal ellentétben tevőleg is bekapcsolódott az igazságosabb társadalomért folytatott küzdelembe, nem csupán az „osztályharcosság” haszonélvezetéből élt – már sokkal elismerőbben nyilatkozik a mű értékeiről: „a *Musa Dag* *negyven napját* olvasva Tolsztoj *Háború és békéjére* és Dosztojevszkij *Karamazov fivérei*re kell gondolnom. Ha a *Musa Dag* *negyven napját* nem is állítom az említett két mesterművel egy arcszintbe, kétségtelen előttem, hogy azok folytatása, az ő irányvonalukba sorozandó.”

Most próbáljunk meg nem az elméletek irányából közelíteni a könyvhöz. Mindenek előtt *A Musza Dag negyven napja* – az ifjútörök kormány kitelepítési parancsát nem szemlesütve fogadó, hanem azzal szembeszálló maroknyi örmény történetét feldolgozó regény – lehetetlen olvasmány, ami nem kis szó, figyelembe véve, hogy 750 oldalas (és csak azért nem 1000, mert papírkímélés okán a kiadók igen apró betűs szedéssel jelentetik meg). Ráadásul a legmagasabb esztétikai minőségű – Th. Mannéhoz fogható – szöveg, amelyben nincsenek üresjáratok, azaz nem a cselekmény előremenetelét vagy megértését segítő, hanem pusztán a szerző műveltségét és intellektusát csillogtató betétek (mint aminőkben például a *Varázshegy* bővelkedik).

Werfel ragyogó környezetfestő – leírásai a pontosságából mindig a költészet magasságába emelkednek – és nem egyszerűen kiváló jellemábrázoló – aki a politikusok portréját, így Enver pasáét is tökéletesen festi meg –, hanem egyenesen toposzteremtő. Főhőse, Gabriel Bagradjan a korábbi, majd újabb sorsával is szembeforduló, izgalmasan modern – az esztétákat különösen zavarba ejtő – figura: intellektuel, aki a gerillavezérségben találja meg önmagát – egyszersmind veszíti is azt el. Helyesbítve a felületesen olvasó Hermann: Bagradjan nem lesz öngyilkos, franciaországi tudós és kis-örményországi útja egyaránt simára kövezett, élete mégis csupa ellentmondás (de nem ilyen Hermanné és a miénk is, történelmi szükségszerűség ide vagy oda?)

„– Ha valahol kint a világban találkoztunk volna, akkor is észrevetted volna bennem a testvéredet?”

– Ezt csak az Isten tudja. Talán nem vettem volna észre...

A lány hangjában az árnyék nyoma sem rezdült:

– Én rögtön megláttam, ki vagy te nekem, már akkor, a templomban, amikor Zejtunból jöttünk...

– Akkor? Sohasem hittem, Iszkuhi, hogy az ember teljesen megváltozhat. Azt hittem, egyre csak tanul, fejlődik... Pedig az ellenkezője igaz. Az ember *olvad*. Ami veled történik és velem és egész népünkkel, olvadási folyamat. Buta szó. De érzem, amint egyre olvadok. Leoldódik minden, ami felesleges, ami hozzám csapódott. Nemsokára már csak egy fém vagyok, úgy érzem.”

De vajon el lehet-e felejteni Oszkanjant, a magát hősnek képzelő tanítót, aki mérhetetlenül szigorú tud lenni a gyermekekhez, a válság pillanataiban állig felfegyverkezve mutatkozik, majd az első puska lövés hallatán inába száll a bátorsága? Milyen hatalmasnak fest bennünket a képzeletünk, amíg csak a sors próbára nem tesz. Vagy ott a bolond lány – akinek látszólag csak az a szerepe, hogy leleplezze Gabriel feleségének házasságtörését (amelyet az asszony elképzelhetetlennek tart mindaddig, amíg csak bele nem sodródik):

„Szato nem volt olyan szegény, mint amilyennek látszott. Neki is kialakult a maga külön világa. Így például jói ismerte az állatokat, portyázásainak útítársait. Iszkuhi és mások is bizonyosan megesküdtek arra, hogy Szato kegyetlenül kínozza az állatokat. Minden e mellett a feltevés mellett szólt. Pedig épp ellenkezőleg állt a dolog. A korcs teremtés gyűlöletét és kártevő vágyát sohasem állatokon töltötte ki, sőt óvatosan bánt és összesűgött velük. Érzéketlen kezével felvette az útról az összegömbölyödött sündisznót, és addig suttogott hozzá, amíg a gombolyag kibomlott, a sündisznó kidugta hegyes orrocskáját, és miután szemét fűrgén megdörzsölte, mint valami apró bazárárus, gyorsan végigmérte Szatót. A kislány, aki úgy beszélt, mintha gombóc volna a szájában, jól ismerte a madarak hívó fütyt és énekét. Mindezek a tulajdonságok tekintélyt biztosítottak volna neki, de készakarva titkolta őket, mert attól félt, hogy ezzel ártana társadalmi helyzetének. [...] A fiatalok könyörtelenül kitaláltak maguk közül. Tétlen nyugtalansága lassan-lassan új területre tolodott: kikémelelni a felnőtteket! Minden megtanulhatatlan tananyagnak fittyet hányó finom ösztöne megérezte mindazt, ami a felnőttekben állati, kapzsi, felbomlott, beteges és megzavarodott.”

Krikor gyógyszerész alakjában egyenesen Settembrini és Naphta egyesül:

„Krikor azonban nemcsak tudós volt, hanem könyvbarát is. A könyv valódi szerelmese nem annyira a könyv tartalmát vagy külsejét szereti, mint magát a könyvet; akár el sem kell olvasnia. (Vajon nem hasonló-e a helyzet minden nagy szerelemmel?) [...] Ebben a férfiban sűrűsödött össze az örmény faj minden szeretete a szellemi élet iránt, titka mindazoknak az ősrégi népeknek, akik átvészelték az idők viharait. Amiként a barátságfü magja gyökeret ver a puszták sziklán, úgy vert gyökere Krikor könyvtára Jogunolukban. De ez a sajtószerű, nagyrészt olvasatlan könyvtár aligha lehetett elegendő alapja a gyógyszerész óriási tudásának. Hiányait azonban alkotó bátorságával pótolta. Krikor kiegészítette a világát. A teológiától a statisztikáig minden kérdésre megfellebbezhetetlen választ adott. Mégsem érezte magát hamisítónak, a költészet ártatlan boldogsága ragadta el, amikor a tudomány nagy szavaival dobálózott. Az csak természetes, hogy ilyen embernek tanítványai voltak. Ugyancsak magától értetődő, hogy tanítványainak köre a hét falu tanítóiból tevődött össze. A tanítók szemében Krikor csillogó volt, és még a rosszmájú Oszkanjannak sem jutott eszébe, hogy ennek a csodálva tisztelt orákulumnak a szavahihetőségében kételkedjék. Krikor gyógyszerész a Musza Dag Szókratésze volt, amint tanítványai, többnyire éjnek idején, filozófiai sétákra indult.”

Amint hogy a Musza Dag is egyfajta varázshegy. Itt is a halálra várnak az emberek, csak még annak bekövetkeztével harcba kívánnak szállni – a természetellenes halálával, szemben Th. Mann

hőseivel, akik a természetellenes élet elől menekülnek. Mármost, ha megcsodáltuk a kétfelől-látást a *Varázshegyben*, csodáljuk meg azt bátran *A Musza Dag negyven napjában* is:

„– Mi azonban nem akarjuk a ti reformjaitokat, a ti haladástokat, a ti tevékenységeket. Istenben akarunk élni, és azokat az erőinket fejleszteni, amelyekkel Allahot szolgáljuk. Nem tudod, hogy mindaz, amit ti tettnek és tevékenységnek neveztek, maga az ördög? Bizonyítsam be neked? Ismeritek felületesen a vegyi elemeket. De mi a következménye annak, ha hiányos ismereteiteket tette és tevékenységre váltjátok? Mérgező gázokat gyártotok, és felhasználjátok gyalázatosan gyáva háborúitokban. És talán más a helyzet a repülőgépeitekkel? Arra szolgálnak nektek, hogy egész városokat a levegőbe röptsetek. Közben pedig uzsorásokat és kalmárokat szállítanak, hogy a szegény embereket a lehető leggyorsabban kirabolhassák. Egész ördögi nyugtalanságotok azt bizonyítja nekünk, hogy minden tevékenység rombolásra és pusztításra vezet. Szívesen lemondunk volna tehát a reformokról, a haladásról meg kultúrátok áldásairól, hogy továbbra is régi szegénységünkben és alázatosságunkban élhessünk.

Az öreg Ahmed sejk (békülékenyebb hangra próbálja fordítani a beszélgetést):

– Isten sok pohárba öntötte italát, és mindegyiknek más-más alakot adott.

A türbedár [a szultánok és sejkék sírjának címzetes őrzője – a szerk.] (még mindig nem nyugszik meg, úgy érzi, tátongóan mély gyűlölete megtalálta igazi ellenfelét):

– Azt mondod, a kormány felelős ezért a véres igazságtalanságért. De valójában nem a mi kormányunk, hanem a tiétek. Hozzátok járt iskolába. Ti támogattátok legszentebb értékeink elleni bűnös harcát. A ti tanításotok és gondolkodásmódotok most megfogant. Meg kell értened tehát, hogy nem mi oszmánok, hanem Európa és Európa csatlósa felelősek ennek a népnek a sorsáért, amelyért harcolsz. És az örményeket csak az igazság éri utol, mert ők kívánták vissza az országba a hitehagyott gazembereket, segítettek és hódoltak nekik, most pedig azok falják fel őket. Nem látod ebben Isten ujját? Ahová ti és tanítványaitok beteszitek lábatokat, ott kicsírázik a bomlás.”

Szembenézett-e valaha Európa azzal, hogy az ifjútörök mozgalom s a nacionalizmus, amelynek szárnyain röpköd, valójában az ő exportcikke?

Werfel pszichologizálása nem csupán Dosztojevszkijével mérhető, de a normaváltások – így a házastársak elidegenedése, a gyermek elvadulása vagy a válsághelyzetre való reagálás – ábrázolása a XXI. századi lélektudomány ismereteiben is megállja a helyét:

„Annyira egybeforrott a tulajdon ösztöne az élet ösztönével ebben a pillanatban is, hogy az egész nép közül senki sem tudott szabadulni a vágytól, hogy holmiját biztonságba ne helyezze. Egyiküknek sem jutott eszébe az az egyszerű gondolat: »Kár a fáradságért! Mit segít az rajtam, ha megmaradnak a limlomjaim? Inkább nyugodtan ülök, és nézem a tüzet!«

A muhtarok [falusi elöljárók – a szerk.] pedig, meg a falu gazdagjai, akiknek még az imént olyannyira gyökeret vert a lábuk a rémülettől, hogy nem siethettek Ter Hajgazun [a főpap – a szerk.] segítségére, most aztán egyszerre csak tudták szedni a lábukat. Oda a pénzük! A szépen kisimított font-bankók a kunyhók sarkában elásva vagy az ágynemű közé rejtve, ott várják tehetetlenül megmentőiket. A pénz pénz maradt, fáradságosan megszerzett, szentséggként őrzött

pénz, még ha ebben az életben semmilyen látható haszna nem lehet már. Lélekszakadva rohantak az öregek feleségükkel – és leányaikkal együtt hazafelé.”

Ugyanakkor, mint a nagy orosz író, minduntalan önvizsgálatra készíti az olvasót: vajon a saját szerelmi kapcsolatomban megfelelően reagálok-e a problémákra, vagy leugranék-e a szikláról, ha egyszer – mint Oszkanjan – elhatároztam, hogy öngyilkos leszek (én biztos, hogy nem – engem jobban taszít a mélység, mint az éles penge).

A legtöbb szerző csak egy szűk közegben (az „írói világában”) mozog, ahol bevált fordulatokkal (a „stílusával”) él. Werfel ellenben olyan biztonsággal ábrázolja az archaikus örmény közösséget vagy az oszmán államszervezetet, mintha évtizedeket töltött volna el a török birodalomban, témája példásan kihat ábrázolásmódjára – ez a géniusz beleérző-képessége.

Minden kritikusa azt emeli ki, hogy könyvét 1933-ban publikálta, holott a témát már jóval a hitleri hatalomátvétel előtt megtalálta, és idejekorán felismerte, hogy meg lehetne állítani a náciakat, szembe lehetne szállni velük! A fasizmus, mint világrend megbukott. De Franz Werfel halhatatlan regényének fókuszába kelet és nyugat konfliktusát állította, amely mára a legáthidalhatatlanabb törésvonallá vált.

Kassák Lajos: Musa Dagh negyven napja

– Franz Werfel regénye – Nova-kiadás –

Nem tudom milyen fogadtatásra talál a magyar olvasónál Franz Werfel új regénye – szeretném, ha sikere lenne, mert ez a siker nem csak az író hanem az olvasó dicséretét is jelentené. Ezer oldalon át ilyen nemes irodalommal szolgálni az életet: magasztos cselekedet. Werfel a *Musa Dagh negyven napjával* bebizonyította, hogy irodalma nemcsak az én kifejeződése, hanem az emberi szellem közlésformája is társai felé. Mondanivalója a mából sarjadzik, de jelentősége, azt mondhatnám, időtlen, mert nem illusztratív, hanem dokumentatív. Kiinduló pontja nem filozófiai és még kevésbé társadalompolitikai. De a kifejezett anyag az emberi sorsszerűség és ezért a kritikus csakúgy, mint a laikus olvasó, amennyiben felfogta ennek az írásnak betűn túli jelentőségét: filozófiai, sőt társadalomkritikai következtetések levonására kényszerül. Werfel az írásművészet alapp princípiumát eddig egyik könyvében sem közelítette meg olyan teljességgel, mint a *Musa Dagh negyven napjában*. Előző kötetei, szinte stúdiumoknak hatnak ennek a műnek a beteljesítéséhez. A vonal kétségtelenül egyenes, egy nagyszerű egyéniség fejlődött ki előttünk, olyan valaki, akit alkotó vágyak serkentettek s aki gondolkodással és önmérséklő tudatossággal ellenőrizte és táplálta vágyait. Hogy Werfel hogyan látta az életnek és művészetnek, a materiális valóságnak és a metafizikai ismeretlennek az összefüggéseit, erre a kérdésre már 1908-ban, egy

fiatal barátjához írott levelében megfelelt. Többek között azt írja:

„Magam is nagy belső változáson mentem át az utóbbi időben és remélem, hogy a dekadenciát hamarosan gyermekbetegségnek fogom tekinteni. Dacára annak, hogy az utóbbi időben semmit sem hoztam létre, nagyon sok minden világos lett előttem... Amit a misztikáról mondasz, ahhoz csak azt szeretném hozzátenni, hogy a misztika minden művészet kezdete és vége...”

Ebben az időben Werfel tizennyolc éves volt. Már nem elégszik meg a költészet formatechnikai problémáival, keresi azt a szemléleti pontot, amellyel a dolgok lényegébe láthatna és amellyel látszathalálú jelentőséget adhatna költészetének. Ezek a keresések később nem csak tartalmi, hanem formai változásokat is eredményeztek. Ez különben, ha a formát tartalomnak és a tartalmat egyértelműen formának fogjuk fel, természetes. Ivan Gollal, Ludwig Rubinerrel együtt a német expresszionista iskola első képviselői között bukkant föl a neve. Az ő expresszionizmusa azonban soha sem feneklett meg a merő formalizmusban, a kezdeti időben is közelebb állt Georg Trakl misztikus szimbolizmusához, mint August Stramm dinamikus iskolájához. Hogy világszemléletileg merre vezetett Werfel fejlődése, amellet szociális, néha szocialista versei tanúskodnak. 1914-ben a *Die Aktion* című anarkhoszocialista lap reprezentatív munkatársa volt. Szocializmusát azonban nem a politikai harcokban való elmerülés, hanem a szellem humanitása, mély etikai szemlélet jelentette. Magától értetődik, hogy ez a szociáletikai álláspont a háború vérözönében teljesen elvesztette ható aktivitását, az iszonytató valóságból a metafizika szféráiba menekült. Ebből az időből motiválódtak misztikus, szimbolikus drámái. Első, közföltűnést keltő regénye, *Nem a gyilkos, hanem a meggyilkolt a bűnös* azonban már elhajlást jelent fejlődésének ettől a szakaszától. Hosszú ideig és néhány megbecsülendő eredmény beteljesítésével a pszichologizmus következik. Ez a szakasz egyben visszakanyarodást is mutat a régi Werfelhez, nem a marxi szocializmushoz, hanem a társadalmi humanizmushoz. Regényeiben társadalmi problémákhoz nyúl hozzá, jóllehet nem a harcot hirdeti, az ember benső énjének megismerését és feltárását tartja írói feladatának. Ezek a művei nagyrészt fárasztók, az író elvész a részletekben, a pszichológia, mint módszer, annyira eluralkodik rajta, hogy regényeiben a művészi igazság helyett inkább a reális élet „igazságaira” tevődik át a hangsúly. Nyilvánvaló, hogy fejlődésének ezt a szakaszát is túl kell lépnie, amennyiben nem akar beleragadni holmi iskolás pszichologizmusba. *Verdi* című kötetében már megmutatja új arcát. A szemlélőből résztvevő lett, már nem csak analizál, hanem a szétbontás, művészi szempontból egyetlen érdemes eredményét, a szintézist is felmutatja. Ez az új kezdet.

A *Musa Dagh negyven napja* a nemzeti kisebbség és a faj, a szegénység és a harc modern éposza. Werfel nem csak megfigyelő, hanem mintegy szenvedő viselője is a történéseknek és az olvasóját is be tudja emelni a drámai körbe. Dante megmutatja nekünk a pokol kínozottjait; az ő művészi rávilágításában meglátjuk az élet végzetszerűségét és ugyanígy végzetszerűnek látja és láttatja Werfel is az életet. Fölvezet bennünket a Musa Dagh hegyvonulataira, s ha könyve végén megkérdezné tőlünk, láttátok-e az élet és halál misztériumát, azt kellene felelnünk: láttuk! Nemcsak hogy láttuk, mint kívül álló szemlélők, hanem úgy érezzük, részesei voltunk a tragédiának. Nem, mint olvasmányra, hanem az életvalóság szörnyű negyven napjára emlékszünk vissza. Mert hiszen ez a könyv nem művészetté „stilizálása” a valóságnak, hanem esszenciális kivonata, illetve, új realitássá tömörítése. Saját vallomása szerint Werfelnek ez a néppusztítás volt élete egyik legnagyobb élménye és ezt a szubjektív élményét velünk újra tudta megélelni regényében. A történet közvetlenül a világháború előtti Gabriel Bagradián Párizsból Szíriába való

megérkezésével kezdődik. A könyv első oldalain, ahol még egyetlen kialakult figurája sem akad elénk a történetnek, máris érezzük, hogy egy különös világ tárul meg előttünk, az atmoszféra nyomott, valamiféle végzet bekövetkezését lehet sejteni a levegőben. Érezni lehet, hogy az író mondanivalójához megtalálta a drámai magot s mi már nem, mint regényszenzációkra éhes olvasók, hanem a számunkra eddig idegen, ismeretlen világ részesei vagyunk. Nem álmodozunk, felzaklatott fantáziával és megfeszült idegekkel ébren vagyunk s már tudjuk is, hogy ami most másokkal történik, ezekhez a másokhoz hasonló voltunknál fogva, az emberi sorsközösség által velünk is ugyanígy megtörténhetne. S ha nem is személy szerint velünk, de közeli rokonainkkal, édes testvéreinkkel meg is fog történni. Hiszen ebben a könyvben az erősek és gyöngék örök könyörtelen harcáról van szó és alkalomadtán mi valamennyien halálosan gyöngék vagyunk. És nem tudunk lemondani a harcról, mert ez az életünk eleme, harc az életért, amibe előbb-utóbb belehalunk. Vannak, akik önmagukat fogyasztják el ebben a harcban és vannak, akiket idegen erők kiszámítottan és könyörtelenül legyilkolnak. Az örmény föld hajszolt és gyötört népe ezekhez az utóbbiakhoz tartozik megválthatatlanul. Bélyeggel a homlokukon élnek, hasonlatosan az üldözött zsidósághoz, csak azzal a lényegesnek látszó különbséggel; hogy őket nem a zsidóságukért, hanem a kereszténységükért üldözik. Nemzetiségük fölött az ifjútörökök az uralkodó réteg, akik faji gyűlöletüket a vallási fanatizmus gyűlöletével tetézik. Felejthetetlen jelenet: Bagradián fia a harcok napjaiban egy turkomán paraszt házába téved, lázbeteg a gyerek és irgalomért, egy korty vízért esedezik az igazhitűekhez. A két paraszt, apa és fia, szembe néz a gyerekekkel és gyanakodni kezdenek. Végül is a fiatalabb paraszt fölkapja a földről a didergő gyereket, két karjával a magasba emeli, miközben a másik leszaggatja róla a ruhát, hogy megvizsgálhassák, körül van-e metélve. Megbizonyosodnak róla, hogy a gyerek keresztény, azaz örmény és ez a halálát jelenti. Több mint negyven szúrással, vágással gyilkolják meg Allah és az ifjútörök kormány nevében. Így végeznek egy alig tizennégyéves fiúval. Milyen sors vár tehát a Musa Dagh tövében elterülő hét örmény falu lakosságára? Több mint ötezer ember, szolidan dolgozó, kultúréhes fajta, akiknek azonkívül, hogy élnek és azon a helyen élnek, ahova sorsuk egyszer-valamikor letelepítette őket, semmi néven nevezhető bűnük nincsen a józan emberi fogalmak szerint. És mégis van valami jóvátehetetlen tévedés az életükben: az, hogy az óhitűekkel szemben uralomra segítették az ifjútörököket. Az öreg szultán helyett ma Enver pasa a törökbirodalom ragyogó csillaga, élet és halál ura. Werfel femininül érzékeny, hiú, egyben ravaszul céltudatos és könyörtelenül ítélkező figurának jellemzi. Történelmi adatok igazolják ezt a jellemrajzot. Ennek a piperkőc „hősnek” az ítéleteit érthető belső motívumok irányítják. Annak idején az ótörök kormány ellen az örmények szövetségei voltak Envernek, az ifjútörök lázadók fegyvereket osztottak szét köztük s az örmények fegyveres támogatásával hatalomra jutott ifjútörökök ma félnek a fegyvert rejtegető egykori szövetségeseiktől. Enver pasa és Talaat bej, belügyminiszter az örménység teljes kiirtását követelik. Ez a gyilkos pszichológiája, a bűnöző meg akar szabadulni büntetésétől. Werfel nemcsak a körülmények felszínét, hanem a történet folyamatában aktíve résztvevő emberek lelkét is intenzív fényvel átvilágítja. Ez már nem irodalmi pszichologizálás, hanem az ember rejtőzködő világának mágikus ismerete. Az író a tárgyat nem szedi szét előttünk, az analízis műhelymunka, elénk már csak ennek a részmunkának az eredményeit állítja. Enver pasát néhány mondattal jellemzi és ez a rövid jellemzés nagyszerű karakterképet ad. A regény *Istenek közjátéka* című fejezetében, amelyben az író Enver és Lepsius német misszionárius lelkész beszélgetését írja le, az ifjútörök hadisten leplezetlenül így tör ki magából:

„...Az örmények között csakugyan aggasztóan sok az intelligens ember. (Ön valóban barátja

az ilyenfajta intelligenciának, Lepsius úr? Én nem!) Nekünk törököknek kevés az ilyen intelligenciánk. Ehelyett azonban a régi hősi faj vagyunk, amely hivatott arra, hogy berendezze a nagy birodalmat és uralkodjék abban (egyedül).”

Lepsius lelkész nem tágitott attól az eredeti elhatározásától, hogy az örmények számára engedményeket csikarjon ki a hatalmas úrtól. Könyörgéssel és fenyegetésekkel küzd az elnyomott százazrekért és Enver már nem kertel, nem játssza a sima diplomatát, nyersen kimondja, amit érez és gondol:

„Az emberek (törökök) és a pestisbacillusok (örmények) között nem lehet béke.”

És egy másik *Istenek közzjátéka* fejezetben ugyanez a Lepsius lelkész a porosz kormányznál interveniál az örmények érdekében. Németország Törökország hadiszövetségese és a porosz titkos tanácsos ebből a szempontból és csakis ebből a szempontból mérlegeli Lepsius előterjesztését. A kihallgatás eredménye:

„Nem azt mondja Nietzsche is, hogy aki bukik, azt még lökni is kell?” A titkos tanácsos szerint az örményeknek el kell pusztulniok. „Ez a végzetük, mondja, a gyöngéknek és a gyűlölt kisebbségnek.”

A történet szálai a halálra ítélt hét örmény faluból felnyúlnak egészen a török és német kormányhatalom szobáiba. A legalsóbb népréteg nyelve után a rafinált diplomácia nyelve is megszólal s amíg az egyik botladozik a fájdalomtól és rémülettől, a másik ravaszul sziszeg és gyűlöletet szikrázik. Az olvasót zökkenők nélkül vezeti át az író az egyik világból a másikba s aztán visszatér vele a hét faluba, hogy megmutassa az ötezer főnyi tömeg élethalál harcát, testvéri összetömörülését, egymást marcangolását, százak elhullását és a maradék véletlen megszabadulását.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a történés színhelye a falvakból áttevődik a Musa Daghra, az irodalmi mű megdöbbenő erővel kiteljesedik, s az olvasónak – ha eddig lehettek némi panaszoló megjegyzései (a folyamat lassúságára vagy színtelenségére) – most fel kell eszmélnie, mert amit ez a regény ad neki, azt csak nagy íróktól kaphatja. A magam részéről óvakodom superlatívuszokban szólni, de ki kell mondanom, hogy a *Musa Dagh negyven napját* olvasva Tolsztoj *Háború és békéjére* és Dosztojevszkij *Karamazov fivérei*re kell gondolnom. Ha a *Musa Dagh negyven napját* nem is állítom az említett két mesterművel egy arcszintbe, kétségtelen előttem, hogy azok folytatása az ő irányvonalukba sorozandó.

A Musa Dagh primitív paraszti harcosaiban meglátjuk az emberi önfeláldozás hőseit és Gabriel Bagradián, a hazájától régen elszakadt tudós „absztrakt ember”, visszakívánkozik ebbe a szenvedő hősi tömegbe, ellentálló erővé szervezi őket és a harcok élére áll. Mi kényszeríti erre Bagradiánt? Az individuum magányosságérzése, a fajtájával szemben elkövetett „bűn” tudata, vagy talán az igazi ok azok a belső ellentmondások, amelyek később közte és felesége között kirobbanó szerelmi konfliktusok előregzései voltak? Valószínűleg mindezeknek az okoknak az okozata lett Bagradián hitehagyottsága és az új környezetben való „feloldódása”. S hogy életformája ennyire megváltozik, annak megértéséhez nem csak a fajtestvérekkel érzett szolidaritás, hanem ugyanakkor egy másik, nem kevésbé cselekvésre kényszerítő érzés fellobbanása is figyelemre méltó. Werfel így ír erről az érzésről:

„Bagradián szemében tulajdonképpen nem gyűlölet, hanem szent és vidám harag lángolt. Úgy látszik, örömet okoz neki a gondolat, hogy egyedül száll szembe Enver pasa millió

hadseregével.” Ugyanakkor Bagradián így kiált fel: „Nem élni akarok, hanem tartalmat adni az életnek.”

Mint a viharban egyedül maradt jószág, szinte betegesen kívánja a tömeggel való egyesülést, menedék lenne ez a számára és egyben erejének és önbizalmának megsokszorozódása is. Közvetlenül a nyílt harc előtt állnak, hogyan is gondolhatna hát arra, hogy négy-öt hét múlva rá kell eszmélnie, hogy a sárhoz szokott tömeggel együtt feküdni a pocsolyában, az éhezőkkel együtt éhezni, velük együtt halálmegvetéssel menni a harcba, még nem jelenti saját énjének az elvesztését, saját problémájának a feladását. Individuális fájdalmaiban ő nem osztozhatik meg a tömeggel, hiszen azok lényegében meg sem értik őt, mindvégig az „idegen” marad a szemükben, bárha világosan látható, hogy az ő fájdalmaik és kétségbeeséseik egy részét is magára veszi, mint a bűnhődés súlyos terheit. De miért ez a bűnhődés? Mivel érdemelte ki? Nem tudja magának megmondani, de kívánja. Hányszor bukkan fel bennük az a paradox érzés: ha nem engednek az élet teljéhez, a halált kívánjuk. Egy annyira intellektuális lénynél, mint Bagradián, s ehhez hozzáadva még keleti származását, mindez nagyon könnyen érthető. Harminc évi elvont, tudományos élet után cselekedni akar, mint paraszt fajtestvérei, elfeledkezvén arról az idegbeli és szellemi különbségről, ami közte és társai között végérvényesen adva van. Elszánása nagy etikus értéket jelent, de a fennálló életrealitással csak bizonyos fokig egyeztethető össze.

Mindezzel természetesen Werfel is tisztában van és ezért fejeződik be a regény az életmentő Bagradián elpusztulásával. Megmenekülhetett volna, hiszen az út, mint a többiek előtt, előtte is nyitva állt, de hogyan menekülhetne meg az, akit nem az életösztön, hanem az etikai parancs vitt be a harcba, akinek első sorban nem a külső ellenséggel, hanem önmagával vannak elintézetlen és elintézhetetlen bajai?

Werfel mesterien írta meg Gabriel Bagradiánban napjaink intellektuális emberének sorstragédiáját.

És a regénynek emellett a fő figurája mellett nem maradnak elnagyoltan és élettelenül a többi, szerepet vivő alakjai sem. Mindenki láthatóan és maradék nélkül jelen van személyében és valamennyien együtt is, mint tömeg élnek a Musa Dagh bozótjaiban és szakadékaiban.

Külön tanulmányt érdemelne Ter Haigasun lelkész, a csont-bőr emberke, aki testben sokkal gyengébb Bagradiánnál, de lelkierőben a legszívósabb és leghatalmasabb az ötezek között. Mikor mindenki fejvesztetten lemond a küzdelemről, őt nem lehet a porba hajlítani, mint az acélrúgó, visszapattan. Amire egyszer elhatározza magát, az irányban többé nincsenek kétségei. Nem ellenfele, de karakterben ellentéte Bagradiánnak. Ő nem akar lehajolni a nép közé, mert lényegében velük azonosnak érzi magát és a dicséretére válik, hogy egy lépéssel mindig előttük jár és egy fejjel kiemelkedik közülük. A nép tudja, hogy ő a pásztor és ő érzi, hogy ez a nyáj örömeiben és bajaiban egyaránt hozzátartozik. Ott, ahol Bagradián érzelmesen tehetetlennek érzi magát, ő pillanatok alatt határoz a haldoklók felett az élők javára és a közösség ellen vétők kivégeztetését követeli. És a tömeg meghajol előtte, mert ő nem az idegen, az úri fajta ivadéka, hanem a tulajdon legmagasabb értelmük, szabadságérzésüknek és erkölcsi világuknak mintaképe.

És magáról a tömegről kellene beszélni, amelynek érzelmi rúgóit, lelki adottságait olyan nagyszerűen ismeri és érti Werfel. Milyen csodálatosan változnak ennek a roppant szörnyetegnek a hangulatai, a török túlerő ellen játszva megvédi a hegyi állásokat és semmit jelentő, alattomos pletykák egymás ellen uszítják őket, fegyvert fognak a testvérré s ha Ter Haigasun a kellő

pillanatban nem csapna közjük, halálra mézárólnák egymást. Egyazon momentum a vak bizakodás és a gyáva kétségbeesés felé tudja hajszozni őket. Werfel olyan tömegpszichológiával dolgozik, amelyenhez csak nagyon kevés írónak van érzéke és tudása.

És a gyerekek, akik kiszabadulván szüleik felügyelete alól, két-három hét alatt teljesen elfelejtik a régi családi szabályokat. Az erdő titkai és a kaland-lehetőségek csábítják őket, csordában élnek, mint a vadkutyák és néha bajt hoznak és néha felbecsülhetetlenül értékes meglepetésekkel szolgálnak a közösségnek. Az új oroszok írták így meg a csavargó gyerekek szomorú sorsát és legyűrhetetlen életenergiáját.

Eszembe jut még egy ifjúkori írása Werfelnek, melyet egyik költőtársához írt, aki bírálatra küldte be hozzá verseit. Werfel megdicséri barátját, mert verseit határozottan művészi alkotásoknak érzi. A művészet az, mondja többek között, ha, például, egy autószerencsétlenséget úgy tudunk megírni, hogy az himnusz legyen a sorsistenekhez.

Ezt 1911-ben fogalmazta Werfel és utána két évtizeddel megírta *Musa Dagb negyven napjának* történetét, amelyben a valóságból olyan művészi alkotást formált, hogy az ötezer örmény szenvedéséből és megcsúfoltatásából a sorsistenek himnusza lett.

Ezzel az alkotással Werfel művészete delelőre ért. Nem nagyratörekvésében, hanem megvalósított eredményeiben monumentális. A felszín alatt megtalálta a rejtőzködő lényeket és a szellem fénysugarával átvilágítja azt előttünk.

A fordítás Tamás István komolyértékű művészi teljesítménye.

1934

Igazság és hamisság

– örmény népmese –

Két ember ballagott az úton és beszélgettek. Egyik kérdi a másiktól:

- Mondd, kinek kell elöl mennie, az igaznak vagy a hamisnak?
- Az igaznak.
- Nem, mert a hamisnak.

Fogadást kötöttek, hogy ezt a dolgot az első szembejövőtől megkérdezzik, és aki nyer, az kivágja a másik szemét.

Hamarosan ráakadtak egy öregre, és a hamis kérdi tőle:

- Bácsi, kinek kell elöl mennie, az igaznak, vagy pedig a hamisnak?
- A hamisnak – felelte az öreg.
- Na látod – mondja a hamis –, gyere, hadd vágjam ki a szemedet.

Az öreg elővette zsebéből a kését, odaadta a hamisnak, és mondja neki:

- Nesze, vágd ki.

A hamis kivágta az igaz szemét, és otthagya egy összedőlt malom ajtajában.

Egy idő múlva hazatért a malom gazdája, és ott látja az igazat.

- Mit heversz itt, barátocskám?

Az igaz pedig elbeszélte neki sorjában, ami történt vele.

- Kelj fel, elmegyünk hozzám, miért feküdnél itt tovább? - szólt a molnár.
- Nem – felelt az igaz –, nem megyek hozzád, inkább vezess be a malomba. Reggelig ottmaradok, s aztán majd meggondolom, hogy mitévő legyek.
- De az én malmomban ördögök tanyáznak, elemésztenek téged.
- Nem félek én az ördögöktől. Lesz, ami lesz.

A molnár felkapta vállára az igazat, bevitte s letette a malom egyik sarkába, maga pedig hazatért.

Éjfélkor furcsa jövés-menés kezdődött a malomban: mindenünnen odagyülekeztek az ördögök. Egyik közülük azt mondja:

- Én eszét vettem a király lányának.
- Szóra sem érdemes! – feleli a másik. – Ha a pásztor fekete kutyáját megölik, s vérével bekenik a leány testét, mindjárt meggyógyul tőle.

– Én meg tegnap találkoztam két vándorral – szól a harmadik –, akik azon vitatkoztak, kinek kell elöl mennie: az igaznak-e vagy a hamisnak. Én öregember képében megjelentem nekik, s megkérdeztek efelől. Mondtam nekik, hogy a hamisnak, zsebemből elővettem késemet, odaadtam a hamisnak, aki azután kiszúrta az igaz szemét.

– No, ez sem olyan jaj de nagy dolog – mondja az egyik ördög. – Ha a világtalan odamegy a malom melletti platánhoz, és ázni kezd alatta, víz buzog fel. A szeme a zsebében van, tegye a szemüregébe, nedvesítse meg azzal a vízzel, és menten látni fog.

– Én meg összeveszejtettem két embert az aranyon, ami a malomkő alatt van, és azok agyonütötték egymást – dicsekedett egy másik ördög.

Ekkor felhangzott a kakasszó, és az ördögök abban a szempillantásban eltűntek. Reggel jött a malom gazdája, és kérdi az igazat:

- No, mi van, testvér, nem történt veled valami az éjjel?
- Nem – felelt a vak –, semmi sem történt. De mondd: van-e a malom mellett platán?

- Van, hogyne volna.
- Vezess oda, és hagyj ott engem az árnyékában.

A molnár teljesítette a vak kérését s eltávozott. Az igaz tíz körmével kezdte kaparni a földet, majd hamarosan érezte, hogy szivároog a víz. A két szeme ott volt a zsebében. Előszedte, behelyezte szemüregéibe, megnedvesítette vízzel és meggyógyult. Felállt s felemelte a malomkövet, s két mérő aranyat talált alatta. Fogta az aranyat, és elment ahhoz a pásztorhoz, a fekete kutya gazdájához.

A kutya, amikor meglátta az igazat, rá akart rohanni, de a pásztor még idejében odaért.

- Pásztor, nem adnád el nekem ezt a kutyát?
- Nem bizony, nem eladó.
- Száz aranyat adok érte.

Ennyi pénz hallatára a pásztor szinte reszketni kezdett:

- Ide vele, ide vele, eladom.

Az igaz adott neki száz aranyat, fogta a kutyát, és elindult a legközelebbi faluba. Ott szerzett egy edényt, levágta a kutyát, felfogta véré, s elindult a városba a királyhoz.

Megjelent a királynál, meghajolt előtte, és elmondta, hogy meg akarja gyógyítani a leányát.

- S meg tudod-e őt gyógyítani? – kérdi a király.
- Éppen avégből jöttem – felelt az igaz.
- Ha meggyógyítod, hozzád adom feleségül.

Erre az igaz fogta a kutyavért, s bement a királylányhoz. Lábra állította, bekente kutyavérrel, és ettől a lánynak felfúvódott a bőre és kipattant. Ahogy magához tért a királyleány és megpillantotta a férfit – elszégyellte magát, és korholni kezdte:

- Te szégyentelen, mit keresel te itt?

Értesítették a királyt. A király nagyon megörült a lánya felgyógyulásának. A leánykát kiöltöztették, férjhez adták az igazhoz, és hét nap, hét éjjel ülték a lakodalmát.

Ezután a király nemsokára meghalt, s mivel nem volt örököse, trónját a veje foglalta el.

Telt-múlt az idő. Egyszer az igaz, ahogy az erkélyén üldögélt, látja, hogy a hamis megy el előtte az úton. Mindjárt parancsolja nazírjainak, hogy hozzák elébe. A hamist odavezették. Kérdi a király:

- Emlékszel-e, volt neked egy barátod, hová lett, mi lett vele?
- Milyen barátomról beszélsz? Nem volt nekem semmilyen barátom – felelt a hamis.
- Emlékezz csak jól.

Hosszan törte fejét a hamis, s végre is emlékezett. A király megparancsolta, beszéljen el mindent, ahogy történt. Az pedig elkezdett mesélni: így, meg úgy, volt nekem egy barátom, vándoroltunk, és egyszer csak összeszólalkoztunk azon, ki menjen elől, az igaz vagy a hamis. Találkoztunk egy öregemberrel, és megkérdeztük tőle. Az azt mondta: a hamis, és adott nekem

egy kést, amivel kivágtam az igaz szemét.

– Most aztán nem tudom – fejezte be elbeszélését a hamis –, él-e még az én barátom, vagy pedig már meghalt.

– Jól van, most már elmehetsz – mondta a király.

– Hová menjek? És mi végből kérdezgettél engem? – ellenkezett a hamis.

– Csak úgy.

– Könyörgöm, mondd meg, miért kérdezgettél engem?

– Azért, mert én voltam a te barátod – felelte a király, és elmondta neki sorjában, mi minden történt vele attól kezdve, hogy a hamis otthagyta a malomnál.

„Ki hallott már olyant, hogy az igazból király lett, belőlem meg nem?” – gondolta magában a hamis, és amikor eltávozott a királytól, egyenesen a malomnak tartott. Bement a malomba, elrejtőzött egy sarokban. Éjfélkor összegyűltek az ördögök:

– Aj, milyen kár: meggyógyult a királyleány! – szólt az egyik ördög.

– Az az ember is meggyógyult, akinek én kivágtam a szemét – panaszkodott a másik ördög.

– De még király is lett belőle – tette hozzá valamelyik.

Akkor azt kérdi a legöregebb:

– Nem lehetséges, hogy ember volt a malomban, és kihallgatott bennünket? Nézzétek meg jól, nincs-e itt valaki?

Az ördögök már ugrottak is, felverték minden sarkot, és ráakadtak az egyik sarokban gubbasztó hamisra, belecsavarták egy szőnyegbe, nekiestek, és addig püfölték, ütötték, verték, míg ki nem szállt belőle a lélek.

Ők elérték céljukat, érijétek el ti is a tiétek.

Az égből hullott három alma: egy a mesélőnek, egy meg annak, aki meghallgatta, egy meg annak, aki megfogadta.

Deák Mór: Patanyom

Életem elgurult a porban
s én otthagynom.

Sosem tudom már meg, mi voltam.

Talán patanyom.

Térdreesni s előrebukni
nem is nehéz.

Jó volt a széllel együtt futni.
Valaki néz.

A szívem mintha vércsepp volna,
számba veszem.

Lassan fordulok a hátamra
és szeliden.

Valaki fölöttem áll és rugdal,
szemében tél.

Valaki mindig lesz, aki meghal,
és lesz, aki él.

Ady Endre: A sirató siralma

(Mit adhatnék?) Porlandó szégyen
Vagyok már csak, ki idejében
Érzi szégyenes voltát.
Kivert bikának sorsa biz ez,
Ki elveszti a csordát.

(Mit tehetnék?) Egy kis halállal,
Kit lelkem oly örömmel vállal,
Csúnyákat letörölnék?
Borzasztóan sok a csúnyaság
S mindegy: hálnék vagy ölnék.

(Mit futhatnék?) Egy-két határt tán
S aztán csalódottan megállván
Szidnék föl az egekre

S mégis torpannék hasztalanul,
Mint egy csúf, rühes medve.

(Mit sírhatnék?) Amit szabad volt,
Már elsírtam, ekkor és akkor
S ne is beszéljünk róla:
Én vagyok a magyar bánatok
Legbutább siratója.

Ady Endre: Az igazi szó

Hogy telik erőből
Úgy adta az Isten,
Megértem és kibirom,
Ami vérlik itten
S lesz utána szóm.

Kosarazott szájjal,
Lefojtott tüdővel
Mégis, most is azt hiszem:
Elmondok idővel
Kegyetleneket.

Valamikor jó lesz,
Jó lesz megszólalni,
Csúf, nagy özön-vér után
Jön sok galamb, talmi
S jó lesz jó galamb.

Jó lesz szenvedéssel,
Jó lesz majd nagy kínnal
Sok mindent elmondani,
Mit most a Rém hízla:
Az igazi szót.

Bill Bryson: Shakespeare

Azt gondolnánk William Shakespeare-ről lehetetlen újdonságot írni, Bill Brysonnak mégis sikerült. Ráadásul nem holmi újabb vaskos monográfiával, mindössze egy vékony könyvecskével gazdagította a Shakespeare-szakirodalmat. Mondandója azért fért el alig kétszáz oldalon, mert nem a nagy drámaköltőről szőtt elmefantáziákat, csupán a róla valóban ismert tényeket igyekezett összegyűjteni.

„Különös helyzetben vagyunk – írja Bill Bryson: *Shakespeare, az egész világ színház* című könyvében. – William Shakespeare- nek három képmását ismerjük, amelyek alapján az összes többi készült, de kettő közülük jelentéktelen alkotók munkája, akik évekkel a halála után készítették el műalkotásukat, a fennmaradó egy pedig, bár lenyűgöző arckép, talán valaki mást ábrázol. Ennek köszönhető az a furcsa tény, hogy bár mindenki első pillantásra felismeri a Shakespeare-ábrázolásokat, valójában nem tudjuk, hogyan is nézhetett ki a szerző. És ugyanígy vagyunk élete és személye szinte minden részletével: egyszerre a legismertebb és legkevésbé ismert irodalmi alak.”

De ha az arcmása nem is, kéziratai nyilván hozzásegítenek személyisége titkainak megfejtéséhez.

„Bár a ránk maradt munkái összesen majdnem egymillió szó terjedelmű szöveget tesznek ki, csak tizennégy szó maradt fenn, amit saját kezűleg írt: hat aláírása és a végrendeletén szereplő »általam írt« megjegyzés. Egyetlen jegyzet vagy levél vagy kéziratoldal sem élte túl az évszázadokat. [...] Csak azt tudhatjuk, ami a munkájából adódik, soha nem azt, ami a munkáját ihlette.”

És milyen volt ez a munka?

„Shakespeare gátlástalanul ellopott bárkitől cselekményt, párbeszédet, neveket és címeket – amire éppen szüksége volt. George Bernard Shaw után szabadon mondhatjuk: Shakespeare csodálatosan adta elő azokat a történeteket, amelyeket mások már elmondtak előtte. Ugyanakkor ez a vád megállta a helyét a kor szinte minden más írójával szemben is. [...] Shakespeare az ilyen ügyeskedéseivel természetesen nem tett mást, mint hogy földhözragadt, lapos alapanyagból kiváló, sőt gyakran nagyszerű alkotásokat hozott létre. Az *Othello*, mielőtt átdolgozta volna, unalmas melodráma volt. A *Lear királyban* eredetileg a király nem őrült meg, és a történet boldogan végződött. A *Vízkereszt* és a *Sok hűhó semmiért* jelentéktelen meseként rejtőztek egy népszerű olasz elbeszélés-gyűjteményben.”

És Shakespeare keze alatt alakult maga a színház is, amelyben alig használtak díszleteket, mindent – a napszakot, a cselekmény helyszínét – a drámai szöveggel adták a néző tudtára. Sok általunk ismert színházi konvenció még nem létezett, vagy éppen kialakulóban volt. A színdarabok felvonásokra és színekre osztása – ami a klasszikus drámában szigorú szabályok szerint történt – Angliában még nem alakult ki. A felvonások közötti szünetek gyakorlata csak akkor kezdődött, amikor a darabokat már fedett helyen játszották, vagyis Shakespeare pályája vége felé, és azért lett rájuk szükség, mert a gyertyák kanócat előadás közben időről időre vissza kellett vágni. A londoni színház szinte egyetlen „törvénye”, amit még mindig hűen követtek, a

visszatérési szabálynak nevezett elv volt, amely szerint nem fordulhat elő, hogy egy szereplő távozik egy jelenetből, majd visszatér az utána következőbe. A kettő között egy ideig távol kellett lennie.

Shakespeare azonban még korának nagyon kevés kötöttsége közepette is átütően újszerűnek számított. A *Julius Caesar*ban még a darab közepe előtt meggyilkoltatta a címszereplőt. A *Hamlet*ben a főszereplőnek ezernégyszázkilencvenöt sornyi szövege van (majdnem ugyanannyi, mint a *Tévedések vígjátéka* szereplőinek összesen), ugyanakkor több ízben hosszasan – egy alkalommal majdnem félórára – eltűnik a színről. Shakespeare folyamatosan emlékeztetette a közönséget, hogy nem a való világban van, hanem színházban, mint amikor a *IV. Henrikben* Felteszi a kérdést: „E kakasvivó porondon / Elfér-e Frankhoz földje?”, vagy a prolóógus végén kéri a nézőt: „Hogy darabunk halld s szelíden ítéld meg.”

Egy Shakespeare darabot látva vagy olvasva mindenekelőtt a szöveg ragad magával bennünket, amely sokszor, úgy tűnik, külön életet él. Valójában a mai angol genezisének lehetünk tanúi, Shakespeare kora a nyelvújítás kora. 1500 és 1650 között mintegy tizenkétezer szó jelent meg, a régebbi szavakat pedig új módokon kezdték használni. A teremtő munkát nem korlátozták helyesírási vagy grammatikai szabályok (Shakespeare nevének több mint nyolcvan írásmódja maradt fenn.)

„Ő alkotott kétezer-harmincöt új szót – vagy, hogy pontosak legyünk, az ő tollából maradtak fenn –, érdekes módon a pályája legelejétől kezdve. A *Titus Andronicus*ban és a *Lóvátett lovagokban*, két korai munkájában, összesen száznegyven új szó van.

Nem mindenki értékelte ezt az alkotói törekvését. Amikor Robert Greene azt állította róla, hogy »a mi tollainkkal ékeskedik«, szándékosan használta a beautified igét, mert az is Shakespeare teremtménye. Shakespeare tántoríthatatlanul, sőt egyre intenzívebben folytatta a nyelvújítást. A legtermékenyebb és legötletesebb korszakában írt darabokban – ilyenek a *Macbeth*, a *Hamlet*, a *Lear király* – meglepő arányban szerepelnek nyelvújító kifejezések: két és fél soronként. A közönség egyedül a *Hamlet*ben körülbelül hatszáz olyan szót hallott, ami a kor írásos emlékei ismeretében akkor hangzhatott el először.

Először Shakespeare-nél fordulnak például elő a következő szavak: abstemious, antipathy, critical, frugal, dwindle, extract, honid, vast, hereditary, critical, excellent, eventful, barefaced, assassination, lonely, leapfrog, indistinguishable, well-read, zany és még számtalan más (a »számtalan« jelentésű countless szót is beleértve). Hol lennénk most nélkülük? David Crystal mutatott rá, hogy Shakespeare mennyi szó elé tette elsőként az un- negatív jelentésű előtagot; ilyenek például: unmask, unhand, unlock, untie, unveil (felfed, szabadon bocsát, kulccsal kinyit, kioldoz, leleplez) és még nem kevesebb mint háromszázkilenc társuk. Gondoljuk csak meg, ezek nélkül a kifejezések nélkül milyen körülményesen tudnánk csak kifejezni az adott fogalmakat; rögtön értékelni tudjuk majd, Shakespeare mennyivel hatékonyabbá tette az angol nyelvet.

Az új szavak akkora özönét hozta létre, hogy közülük sok jelentésével – amint azt Otto Jespersen egyszer megrökönyödve megjegyezte – »talán maga az író sem volt teljesen tisztában«. Annyi biztos, hogy sok új szava nem gyökeresedett meg a nyelvben. Az undeaf, untent és unhappy (igeként), exsufflicate, bepray és insultment szavakat például a továbbiakban már nemigen használták. De meglepően sok másik közhasználatúvá vált, körülbelül nyolcszáz mind a mai napig, ami rendkívül jó arány. Ahogyan Crystal mondja: »A legtöbb mai író, úgy képelem,

roppant boldoggá tenné, ha csak egyetlen lexémával is gazdagíthatná a nyelvet.«

Shakespeare igazi tehetsége az új kifejezések megalkotásában állt. Stanley Wells: »Shakespeare nyelvezetének nehezen meghatározható erénye a könnyen megjegyezhetősége; ennek köszönhető, hogy annyi kifejezése maradt meg a köznyelvben. Ilyenek például: one fell swoop (két legyet egy csapásra), vanish into thin air (nyomtalanul eltűnik), bag and baggage (szőröstül-bőröstül), play fast and loose (kétkulacsoskodik), go down the primrose path (az egyszerűbb utat választja), be in a pickle (benne van a pácban), won't budge an inch (tapodtat sem mozdul), the milk of human kindness (másokkal törődés és együttérzés), more sinned against than sinning (inkább áldozat, mint bűnös), remembrance of things past (elmúlt idők emléke), beggar all description (leírhatatlan), cold comfort (sovány vigasz), thine own self be true (légy hű önmagadhoz), more in sorrow than in anger (inkább szomorúan, mint mérgesen), the wish is father to the thought (ki mit óhajt, örömet hiszi), salad days (tapasztalatlan ifjúkor), flesh and blood (hús a húsból, vér a vérből), foul play (hatszégés), tower of strength (pillér), be cruel to be kind (látszólag gonoszul tesz jót), blinking idiot (átkozott idióta), with bated breath (lélegzet-visszafojtva), pomp and circumstance (fény és pompa), foregone conclusion (előre eldöntött ügy), és sok más olyan ismétlődő, ellenállhatatlan kifejezés, hogy mára egyenesen közhelynek számítanak. [...] Ha az Oxford kiadó idézettárát (Oxford Dictionary of Quotations) nézzük, Shakespeare felelős az angol nyelv kezdetei óta leírt vagy mondott, leginkább idézhető kijelentések mintegy egytizedéért – utolérhetetlen arány.» (Bill Bryson: *Shakespeare, az egész világ színháza*, Akadémiai kiadó, 2013)

Willam Shakespeare: Macbeth

– részlet –

IV. Felvonás, II. szín

Fife. Szoba Macduff kastélyában.

Lady Macduff, kis fia, Rosse jönnek.

LADY MACDUFF.

Mit tőn, hogy így el kelle futnia?

ROSSE.

Légy asszonyom, türelmes.

LADY MACDUFF.

Ő se volt!

Futása örültség, kit tettei nem,
Félelme árulónak bélyegez.

ROSSE.

Eszély, vagy félelem volt? nem tudod.

LADY MACDUFF.

Eszély? Ott hagyni nőjét, gyermekét,
Házát, javait, mindenét: a honnan
Elfut maga! Ő minket nem szeret,
Nincs benne a természet ösztöne;
Hisz az ökörszem, e parány-madár,
Fészken maradva védi magzatit
A bagoly ellen. – Félelem csupán,
Nem szeretet, s eszély sem: ily futás,
A józan ész daczára!

ROSSE.

Drága húgom!
Fékezd magad. Mert férjed bölcs, nemes,
Előrelátó; jobban tudja ő,
Honnan fúj a szél. Többet mondani
Nem is merek; gonosz kor ez, midőn
Tudtán kívül az ember áruló;
Midőn a kósza hír ijeszt s magunk
Se' tudjuk ijedtünk okát; sivár
S bósz tengeren hánykódva űzetünk.
Most búcsuzom; de nem soká: beszólok
Megint. A baj tető-pontjára érve:
Szűnik vagy jobbra fordul. – Szép öcsém,
Isten veled.

LADY MACDUFF.

Szegényke; apja van
S apátlan mégis!

ROSSE.

(Könyvet törül).

Mily bohó vagyok,
Tovább időzve: szégyenül magamnak,
És búdra néked! Hát isten velünk. *(Rosse el.)*

LADY MACDUFF.

Fiú, apád halott. – S mit tézsz te most?
Hogy élsz meg,

KIS FIÚ.

Mint a madarak, anyám.

LADY MACDUFF.

Férgekkel és legyekkel?

KIS FIÚ.

Hát a mit

Kapok; azok is úgy.

LADY MACDUFF.

Szegény madár!

Te félni nem tudsz törtül, lépvesszőtül,

Csapdátul és hálótul!

KIS FIÚ.

Minek is?

Nem is szegény madárra lesnek ám

Azokkal. Aztán h'jába is beszélsz:

Nem halt apám meg!

LADY MACDUFF.

Meg bíz ő; – s hogyan

Szerzesz helyette más apát?

KIS FIÚ.

S te más

Férjet, hogy'?

LADY MACDUFF.

Én akár huszat veszek, egy

Vásáron.

KIS FIÚ.

Úgy azért veszed csupán,

Hogy újra eladd.

LADY MACDUFF.

Magad eszed szerint szólsz,

De az, korodhoz, igazán elég.

KIS FIÚ.

Anyácska; áruló volt-é apám?

LADY MACDUFF.

Az volt, fiam.

KIS FIÚ.

S mi az az áruló?

LADY MACDUFF.

Hát a ki esküszik s azt megszegi.

KIS FIÚ.

S mind áruló, ki így tesz?

LADY MACDUFF.

Mind áruló, s azt mind felakasztják.

KIS FIÚ.

Mind felakasztják, a ki esküszik s azt megszegi?

LADY MACDUFF.

Mind föl azt.

KIS FIÚ.

S ki akasztatja föl?

LADY MACDUFF.

Hát a becsületes emberek.

KIS FIÚ.

Úgy hát az esküvők s azt megszegők bolondok, mert elegen volnának, hogy a becsületes embereket megverjék, s fölakaszszák, ők. –

LADY MACDUFF.

Uram, bocsáss meg a kis majomnak.

– De hát hogy szerzesz másik apát?

KIS FIÚ.

Ha apám meghalt volna, siratnád; ha nem siratnád, jó jel volna, hogy mihamarább mást szerzesz helyette.

LADY MACDUFF.

Szegény csacska! Hogy beszélsz!

Egy Hírnök jő.

HÍRNÖK.

Légy áldott, szép hölgy! nem ismersz, tudom,

Bár én neved s rangod jól ismerem.

Házadra, félek, vész közel; – s ha egy

Jámbortul ily tanácsot elfogadsz.

Távozz e helyről magzatiddal el!

– Gyöngédtelenség: így rémítnelek;

Kegyetlen volna: azt nem tennem, ily

Közel veszélylyel szemben! Óvjon ég,

Nem késhetem. *(A Hírnök el.)*

LADY MACDUFF.

De merre fussak? Én

Kinek se véték! Ah! eszembe jut,
 Hogy földön élek; s gyakran itt: ki vét,
 Dicséretet nyer az; jót tenni meg
 Veszélyes balgaság. Ily asszonyi
 Mentséget, ah, hogy senkinek se véték:
 Mért is hozok föl? – Mily arczok, nagy ég!
A Gyilkosok jönnek.

1. GYILKOS.

Hol a férjed?

LADY MACDUFF.

Nem oly avatlan helyen, úgy remélem,
 Hogy ily egy ember föllehesse őt.

1. GYILKOS.

Ő áruló.

KIS FIÚ.

Hazudsz, borzas gazember.

1. GYILKOS.

Te szólsz, te áruló-mag, bűn-tojás te!
(Leszúrja a kis fiút.)

KIS FIÚ.

Anyám, megölt! kérlek, szaladj, anyám!
(Meghal.)

LADY MACDUFF.

Jaj, gyilkosok!
(Elszalad s a gyilkosok utána.)

Szász Károly fordítása

Lukáts János: Óbudai emberpróba

A Terézvárosban éltünk, a Duna pesti oldalán, a Belváros közelében. Az emeletes házak sorát forgalmas és zajos utcák szegdelték. Óbuda olyan távol volt tőlünk, akár a csillagos ég. Vagy még annál is távolabb, a csillagos égre estéenként fölnéz az ember, Óbuda neve, mint elsüllyedt

Atlantiszt élt a család tudatában. Ha hétvégeken néha kirándultunk Pomázra, vagy a Dunakanyarba, akkor zörömbölt keresztül a hév Óbudán. Riadtan, némi viszolygással néztük, milyen öreg, milyen megrokkant városrész árválkodik vonatunk két oldalán.

1961-ben érettségiztem, nemcsak az útnak indító bejegyzést jelentette ez a bizonyítvány utolsó oldalán egy kerek pecsét és két olvashatatlan tanári aláírásként formájában, hanem az engedélyt és a lehetőséget, hogy most már mehetek Isten hírével, amerre akarok. Vagy majdnem arra...

Nagy összeköttetések árán értem el, hogy a lehető legalacsonyabb állampolgári besorolásba kerülhessek, hogy a segédmunkás címet (s.m. formában) a személyazonossági igazolványomba írják, ami szinte minden jogtól és minden kötelességtől megóvta-megfosztotta az embert. Szeptember 6-án, hajnalban indultam el Óbuda felé. A tömött autóbuszon – Megyek munkábal – mondogattam magamnak, valami büszkeséggel, valami szorongással, miközben csak az ingatag busz görgetett egy ismeretlen célpont felé. Hogy a gyár mit is jelent a valóságban, fogalmam se volt róla, családomból senki gyárban soha nem dolgozott. Gyárat a filmhíradóban láttam csak (hol volt akkor még tévé!), de az „olyan volt, mint a moziban”, tele virágcsokros, mosolygós asszonynéppel meg megszelídített gépóriásokkal. A gyárat hajdanán úgy hívták: Vörös Szikra Gyár, 1956 után a Szikra elhamvadt, a Vörösből pedig Rádiótechnika lett...

Leszálltam a Flórián téren, innen a második, eldugott utca volt a Bolgár utca, ott van a gyár – mondták. Az első a Kórház utca volt, mit tudtam én akkor, hogy évszázados katonakórház helytörténeti emlékét őrzi a név, bennem rossz képzetet keltett, még ha nem is láttam kórházra utaló nyomokat. Aztán keresni kezdtem a *Bolgár* utcát, amit persze nem találtam, mivel a gyár a *Polgár* utcában volt. A nagyfőnök, akinek a nevét ismertem és magamban görcsösen mondogattam a buszúton és a Kórház utca hosszán, nem volt elérhető, a helyetteséhez utasítottak, aki nem tudott érkezésemről, úgy kezelt, mint egy utcáról érkezett senkiházi (utcáról érkezett senkiházi voltam), a felvételi lapomon az 5.- forintos órabért 4.50-re javította és elzavart magától. Valójában sírni szerettem volna. Én az iskolában latin verseket fordítottam hexameterben és orosz verset kereszttrimes ötös jambusban, tudtam név szerint a magyar királyokat és a tizenhárom aradi vértanút, és most, tessék... most a dagadt Unger kidob az irodájából.

– A főnöke nagyon rendes asszony lesz! – mondta a kikent-kifent, zavaróan szépséges titkárnő, hamarosan azonban kiderült, „nagyon rendes asszony” főnökömet élhetetlen vén bolondnak tartották a háta mögött. Nagyon rendes asszony a központi raktárban fogadott, ahol egy apró kamrácskája volt a maga és egy másik korombeli segéderő számára. A mennyezetet mi, segéderők könnyedén elértük, csak a nagyon rendes asszony nem, akit Teri néni nének hívtak, távol állt a két szeme egymástól, és aki valóban nagyon rendes asszony volt, még ha nem is egészen a titkárságiak értelmezése szerint. Teri néni magázott engem, ami ismét lelki gyötrelmeket okozott, és csak nehezen barátkozhattam meg a „Te már felnőtt ember vagy!” – gondolattal.

Raktári ellenőr lettem, még csak nem is raktáros. (Szerencsére! – bár ezt akkor még nem tudhattam.) Az ellenőr a másik embert, a más munkáját ellenőrzi. Gyűlöltem minden ellenőrzést, akár ellenem irányult, akár nekem kellett valakit ellenőriznem, az emberi méltóságba gázolást éreztem az ellenőrzés folyamán. Nem csak akkor, amikor a társadalom alján és a raktár mélyén ellenőrködtem, hanem életem további során is.

Teri néni a másik segéderőre bízott, aki bennfentes volt, már három napja dolgozott a

kamrácskában, nem tudott latinul, oroszul annyit, hogy: nyicsevó, és esze ágában sem volt, hogy bárhol továbbtanuljon. Sanyi boldog ember volt, és végigvezetett a gyáron. Rohamléptekben haladtunk műhelyről műhelyre, köszönt mindenkinek, és már neki is köszöntek néhányan. Megmondta, mit igen és mit soha, kivel érdemes beszélni, kivel szóba se álljak. Megmutatta a jobbik büfét, kitanított az irodások természetrajzából, elárulta, melyik főnöknek ki a kedvese, ki a kedvence. Ezek fontos tudnivalók egy latinul-oroszul jól tudó, amúgy teljesen gyakorlatlan segéderő számára.

A raktárban – és persze az egész gyárban – nagyrészt óbudaiak dolgoztak. Főként svábok, vagy svábok olyan elmagyarosodó utódai, akik maguk se mindig tudták pontosan, hol is tartanak ebben a folyamatban. Miltz bácsi apró volt és hangos, örökmozgó fontoskodó, aki fejből ismerte raktára teljes állományát, a bizonylatok iránt állampolgári tisztelettel viseltetett. Szürke zsávolyruhát hordott télen-nyáron, a szíve fölött tolómérce himbálózott. Megtanított a használatára, ami nagy kitüntetés számba ment: aki gyári ember volt és nem tudta kezelni, nem volt ember Miltz bácsi szemében. Belőlem kinézte, hogy képes vagyok megtanulni. Megtanultam, a tolómércével körülbelül el is értem műszaki ismereteim felső határát. Miltz bácsi is magázott, nála azért ezt valamiképp a tisztelet jelének vettem, a hagyományos falusi-kisvárosi életforma részének. Miltz bácsi hétvégeken és az estéin „templomgazda” volt, e klerikális megbízatását egyszerre titkolta és egyúttal mindenkinek elbűszkélkedett vele.

Haszmann bácsi kedélyes ember volt, mintha fölülről nézett volna gyárra, raktárra, Miltzre. Az állomány nem foglalkoztatta a szükségesnél jobban, egyetlen anyagnak vagy árucikknek se tudta a nevét, úgy mutogatott feléjük az ujjával, a megnevezéshez belesandított a kartonhalmazba. Haszmann bácsi tegezett, mint minden férfiembert. Esténként, de legalább is szombaton egy sváb vendéglőben harmonikázott, ott kinn, a Vörösvári út végén. Jobban állt kezében a gyöngyházbillentyűs, mellére boruló, nagy hangszer, mint a százezer gumiláb, vagy a bitumenes kábelkígyók. Egyszer meghívta az egész raktárt a Vörösvári útra, a sört persze ki-ki maga fizette, de a harmonikasztót Haszmann bácsi szolgáltatatta, sváb nagylelkűséggel.

De ott volt ám Gyuri bácsi is, akit csak így, körösztnéven hívtak ország-világ, raktár, Óbuda. Gyuri bácsi hajdan szállítómunkás volt, német néven tróger, kedélyes gyári nyelven hórukk-ember. Miután megütötte a guta (ami azért hórukkos betegség!), irgalomból megtartották a házban, mint raktárfelügyelőt. A felügyelet egész napos ténfergést és pletykálgatást jelentett, évtizedes tréfák (vagy inkább trufák) ismételtetését, cifra káromkodásokat, amelyekbe azért mindig szorult valami „népi íz”. Tolnai sváb „gyerek” volt Gyuri bácsi, de hát ő mondta magát gyereknek, félvak-félsánta voltában legtöbben nem is tartották igazán felnőtt embernek. Pedig Gyuri bácsi ritka madár volt, időnként (napjában úgy ötször-tízszer) elordította magát a raktár legváratlanabb pontján:

– Szervusz, Steffl, Stiff! – mire Miltz bácsi ekképp válaszolt rá:

– Szervusz, Staffl, Stuff! – hogy ez pontosan mit jelentett, talán maguk se tudták, nyilván valami sváb csúfolkodó párbeszéd, amelyben a Steffl, Stiff – Istvánka, Csizmáska jelentésű. Amikor Gyuri bácsi észrevette, hogy fogékony volnék az effajta rigmusok iránt, naponta traktált hasonlókkal. Tőle tanultam például az „Egy kutya a konyhában a kolbászt ellopta, A szakácsnő haragjában a kést belé vágta” kezdetű, mély értelmű zöngeményt, amelyet – de hiszen tudják! – vég nélkül lehet gajdolni. Rám nem illett, de Gyuri bácsira a sokadik ismétléskor azért ráröföntek. E kulturkincsből azonban kilógott valami, ami okán megbocsátottam Gyuri bácsinak

ócska és gyakran ízléstelen vicceit: lelkes ismerője volt *A helység kalapácsának*, kívülről tudta az egészet. Miközben idézgetett belőle, szinte hibátlanul, hatalmasakat nevetett és a térdét csapkodta. Délután aztán, amikor négy órakor megszólalt a „fájrontot” jelző gyári dudaszó, Gyuri bácsi felordított: „Fújnak!” – és a fújás befejeztekor már nyoma se volt a raktár környékén.

A raktár vezetősége egy nagyobb kamrában állomásozott, egy szinttel feljebb, ott temetői hangulat uralkodott, a raktárfőnök Brévi *elvtárs*nak hívatta magát és elképzelhetetlen lett volna, hogy bárki Brévi bácsinak vagy pláne Pista bácsinak szólítsa. A helyettese az a Nagysóki *úr* volt, aki 1956 végéig a raktár főnöke volt, majd némi „hűsülés” után visszavették és a saját korábbi helyettese lett, Brévi elvtárs szigorú szeme és fegyőri stílusa alatt. Itt dolgozott még a valamilyen Marika, aki iszonyatosan útszéli istenellenes kirohanásokkal lepte meg a raktár összes helységét, amelyre a munkatársak legtöbbször kínos hallgatással és elfordulással válaszolt, csak Miltz bácsi próbálta időnként csitítani, teljesen eredménytelenül.

E különös seregletbe kerültem be ezen az őszön, de volt ott már tavalyról is kettő-három, és elszórva, a gyár műhelyeiben, raktáraiban számos további ifjú. A legkülönbözőbb célok és tervek melengetői lézengtek, számoltak, cipeltek és sóhajtoztak naponta fél 8-tól a 4-es fújásig. Csaba az indián néprajzi szokások bűvárlója kívánt lenni, Pista villamosmérnök, a szétlapított orrú Laci régészpalántának tekintette magát. A jogászok inkább a műhelyekben targoncáztak buzgalommal, egyikük ördögi szerencséivel a ritkán látogatott üzemi könyvtárba került. Géza neve később tévérendezőként lett ismert.

A lányok helyzete azért itt is más volt egy kicsit, csak ritkán kerültek raktári körülmények közé, irodával és íróasztallal vendégelték őket, akár közgazdászok akartak lenni, akár tanárnők, földrajzból, biológiából. Vagyis marasztalták őket, csábították, míg minket inkább a Polgár utcán tudtak volna már.

Hogy a munkánk mi is volt valójában? Nagyon sokféle – és nagyon egyféle. Egy rádiótechnikai gyár raktárában mérhetetlen mennyiségű és fajtájú anyag, szerszám, szerelvény, kész- és félkész áru található – és némelykor nem található! Ami található, azt meg kell számolni, ami nem található, azt meg kell keresni. Csak hát a számolásban darabok tízezreit kell némelykor összevadászni, vagy lemezek négyzetkilométereit összeeszkábálni, akár szétaprított darabkákból. Ember legyen a talpán, aki a huzalok (hivatalosan: zománchuzalok, magyarul: drótok) ezer métereit pontosítani képes, ha azok a huzalok föltekercselten porosodnak egy-egy felső polcon. S még inkább, ha a 0,6 millimétereseket szét kell választani a közéjük keveredett 0,7-esektől, de szét kell, mert az egyik az egyik gépezetbe való, a másik meg a másikba, az egyik szorul a másikban, a másik lötyög az egyikben. Az egyik ára a tízszerese a másiknak (a fene tudja, miért!), szóval rendbe kell őket tenni, rendben kell őket tartani. Az egyikből öt éve egy darabot le nem metszett senki, a másikkól naponta nyolcszor is vágnak, hol 70 centit, hol 17 dekát. Na, most aztán tegyél rendet köztük! Ez persze a raktáros dolga volna, de ilyenkor jobb velük együttműködni, mintsem okosabbnak mutatkozni náluk. A méret? Hát ott a csavarmikrométer, mérédd meg vele, te vagy az ellenőr! Ha megszorítom, hajszál vékony huzalt mutat a mérő, ha lazán hagyom, a dupláját. A nagyfőnökök azt lihegik állandóan, hogy a raktárosok csálnak és lopnak, szerintünk viszont a raktáros csak akkor csal, ha szüksége van rá, ha hiányt szimatol, satöbbi. Ha elkezd az ellenőr pizmogni ezzel-azzal, és okosabb akar lenni az ügyesnél (vagy ügyesebb az okosnál), úgyis ő jár rosszul (mármint az ellenőr), vagy újévig se készül el a leltárral, de határidőig bizonyosan nem.

Aztán ott vannak a lemezek, amelyekből a 0,2 milliméteresek, akár a borotvapenge, olyan

élesek. Sőt, a szélei cafrangosak (szakszóval: sorjásak), aki akár csak rámutat, a kezét-lábát összevágja. Az anyagok aljasak tudnak lenni! A nevük meg millióféle, de legalább egy tucat, ki tudja (a raktáron kívül, de talán még ő se!), hogy melyik viseli ezt vagy azt a nevet. És a szerelvények, az ilyen-olyan –méterek, fejek, lejátszók, átjátszók, kapcsolók és hasonlók. Én, kérem, a bolygók égi járását meg a négy évszakot tanultam meg, a főbb tengeráramlatokat, hogy jövök ezekhez a direkt az ellenőrök bosszantására kifundált és kiformált, csipetnyi szörnyecskék szétválogatásához és rendbe állításához?! Hát, ha az van a papírra írva, és azt mondja a raktáros is, egyszerűbb, ha elfogadom. S ha valamelyik ellenőrzési főellenőr utánaszámol a harminchétezer negyvenkét darabnak, és nem stimmel, még mindig mondhatom, hogy pardon, tévedtem. Ilyenkor leszámol az ember száz darabot, megméri, a nagy halmot pedig ehhez viszonyítja. Ennyit a pontosságról! Csak el ne mondja senki az örökösen gyanakvó és fenyegetőző kereskedelmi főnöknek, aki mindig a megbízókkal hozakodik elő, meg a személyzetisnek, aki állandóan kémek és szabotőrök után szimatolt, - mert azok aztán 1961-ben, a Polgár utcában számosan hemzsegtek.

De valójában a nap nem munkával indult, nekem legalább is nem. Még annál is rosszabbal, mert a munka ugyan érdektelen volt, a végét, célját nem láttuk, mégis csinálta az ember, a „rendes asszony” is, a segéderők is. De a reggeli bevásárlás, az valóságos lelki gyötrelem: a büfében, az egész osztály részére, a raktár két emelete és földszintje kívánsága szerint. A rendelés, amit papírcsíkra fölír az ember. Fölír, a fenét! Ilyenek: „De mondja meg annak a lompos büfésnőnek, nehogy olyan májast adjon, mint legutóbb, mert akkor a fejéhez vágom, vagy a magáéhoz. Írja fel és mondja meg neki!” Vagy: „Máma rendes zsömlét hozzon, ne prézlit, hallja. Lehet, hogy magának jó, de én nem tejbe akarom mártogatni!” Aztán a viccesek: „Hozhat, ha arra jár egy kiló százast!” A humor még a kioktatásnál is rémesebb, naponta fölroppenti valaki, nekem naponta kötelező kacagni rajta! Aztán van, aki százast ad (akkor az volt a „nagy pénz”), volt, aki fillérre kiszámolta, „Az is van olyan pénz!”, és a markomba ürítette, amit a pénztárcája aljáról kisépért. „A tíz deka, az tíz deka, nem tizenegy meg tizenkettő. Kiszámolom, ha többet hoz, maga fizeti!” Nem folytatom, a kisszerű dölyf, a krajcároskodás meg a naponta kiélvezett komiszkodás gazdag példatára volt a raktár. A bevásárlók hasonló történeteket meséltek a műhelyekből, az irodákból. – És te mit csinálsz ilyenkor? – kérdeztem óvatosan a mesélőtől. – Mit? Elküldöm a francba! Fejéhez vágom! Holnaptól maga megy vásárolni, mondom neki! – nem hittem el, hogy ezek a bevásárló, segédmunkás fiúk ilyeneket válaszoltak volna a főnökeiknek, inkább a dac és a keserűség szólt belőlük, amely bennem hallgatott.

Álltunk sorba reggelente, ugyanaz a húsz-harminc ember, mindenhol a legkisebbek, a legújabbak, a legmaflábbak. Voltak közöttük szánalmas figurák, nyulak, akik örültek, hogy legalább egy sorbaállítás idejére egerutat nyertek a műhelyből, ahol céltáblái voltak az ugratásnak, a piszkálódásnak. Voltak fölemelt fejű lógósok, akik a napi alibi tevékenységet egyeztették a hasonszőrűekkel. Voltak ám szép lányok is, akik vonultak és libegtek, kegyként vásároltak kegyeltjeiknek, néhány darabkát, divatosított köpenyükben forgolódtak, és árasztották a kölni illatot. Mások még inast is szereztek maguknak: - Gyere utánam tíz perc múlva, majd cipeled a kosarat!

S hogy a kép teljes legyen... Ha valami nem volt, és helyette mást hozott a bevásárló, abból lett csak cifra cirkusz. Hát még, ha nem hozott semmit, nehogy rosszat hozzon. Vagy, ha többet kevesebbet a megrendelt tíz dekánál, a kiszámolt maroknyi fillérenél. Talán mégis jó iskola volt a gyár, olyan tantárgyból, amit „rendes iskolában” nem tanítanak: emberismeretből.

A sorban állás azért másra is jó volt. Ott jöttünk össze, akik fontosnak éreztük, hogy naponta – legalább öt percre – találkozzunk. Az egyetem után sóvárgók és az előfelvettek (voltak ilyenek is), mindezek küllemre persze alig különböztek a többi sorállótól. Ugyanolyan foltos, szürke köpenyt hordtak, klumpát a cipelősebbek, a kéz, némelykor az arc is magán viselte a reggel már elhordott vagy fölhalmozott anyaghalmozatok színét, szagát. Mégis, ahogy megláttuk egymást, azonnal előző esti színházi előadások, előkészítő beszélgetések, megírandó dolgozatok kerültek szóba. A tanárok és a diáktársak furcsaságai, aranyköpések, amiken hatalmasakat lehetett nevetni vagy bosszankodni, fölkészülni rájuk jó előre (ha ugyan az életben bármire is föl lehet készülni!). Ezekben az években tört be Magyarországra a modern nyugati dráma, ekkor hallottuk először Arthur Miller, Tennessee Williams nevét, az öreg földrész alkotói közül Dürrenmattot, Sartre-t, Camus-t, Osborne-t meg még egy sor más íróét. Sőt, szovjeteket is, főleg költőket: Jevtusenkót, Rozsgyesztvenszkijt, az én kedvencemet, Voznyeszenszkijt. Ámultunk az új hangokon, a kimondás bátorságán. Az ügynök halála előadás után szabályosan összeverekedtünk parizer- és disznósajtvásárlás közben. A többi sorálló ilyenkor figyelt és hallgatott, volt, aki növekvő érdeklődéssel, volt, aki növekvő ingerültséggel.

Furcsa dolog is volt ez, valamiképp kerekre záródtunk, mint az olajcsepp, mi mind megértettük egymást, a többi nem. A viták is a bennfentességünket hirdették. Ha akartuk, ha nem, különböztünk a valódi gyáriaktól. Igen, különbözni akartunk, érdeklődésünkkel, beszédmodorunkkal is el akartunk térni tőlük, de ha nem akartunk, akkor is eltértünk. Ugyanakkor meg akartuk mutatni, hogy meg tudjuk csinálni ugyanazt ugyanúgy, mint ők. Vagy jobban, vagy nem sokkal rosszabbul. Ők káromkodtak, mi is, de a mi szánkából egy „érdes szó” sokkal keményebb volt, vagy éppen jópofaság számba ment, nem tudom, hogy volt ez.

Gyakran előfordult (dehogyan gyakran, inkább nagyon is ritkán!), hogy a „melósgyerekek” közül valaki megkérdezte, miért vagyunk ilyenek, miért vagyunk mások. Nem vagyunk mások – válaszoltuk, miközben tudtuk, bizony mások vagyunk. Nem *akarás* kérdése volt ez, néha különbözni akartunk, néha azonosulni. Nem ment egyik sem. A kérdésben (mármint, hogy Miért vagyunk mi mások?) mindig volt szemrehányás, sőt némelykor több is ennél, ingerültség, már szinte gyűlölet. Volt persze, aki okot adott rá, hencegett a maga okosságával, a családja gazdagságával, az idegen nyelvtudásával. Ezt a melósgyerekek nagyon utálták. Nem szeretem a „melósgyerekek” szót, valami mérhetetlenül helyretevő és helybenhagyó van a szóban és a szándékban, s még inkább abban, hogy nem akartuk (mi magunk nem akartuk!) kiérezni, kihallani belőle. A legjobb válasz persze az volt, amikor megosztottuk, vagy megosztani próbáltuk az élményt: a színházat, a könyvet, az előkészítő dolgozat kínját-örömét. Hiszen jártak mások is színházba, nem csak mi, koncertre is, olvastak is. Ha olyan könyvekre tereltük a szót, amit ők is olvastak, úgy ahogy találtunk hangot, de addigra kézhez kaptuk az olasz felvágottat (amit én utáltam), a Tibi csokit, a kakaót, a satöbbi.

Az egyik legszebb lány volt a gyárban Bohringer Ági, tizennyolc éves volt, hibátlan termetű, filigrán. Kondor fekete haj, behízselgő szemek... minek folytassam! Olvasott is – mondta. Egyik reggel büszkén újságotla, hogy előző este egy drámát olvasott. Mondta a címét, valóban dráma volt, a korabeli nagy sikerek egyike, hogy mi – mára elfelejtettem, Ágnes vonalait soha!

– Csak, tudod, az a baj – mondta összeráncolva fölséges szemöldökét –, hogy a darab nem volt rendesen megírva!

– Hogy-hogy? – hüledeztem.

– Kihagyták belőle a leírást, csak a párbeszéddek maradtak meg. De így is egész jól meg lehetett érteni. – Ági gondján persze lehet mosolyogni, de valami meghökkentő azért van az észrevételben.

Ágnes Óbuda lánya volt, Óbuda gyöngyszeme és büszkesége. Meg a gyáré, ahol mindenki hangot váltott, ha Bohringer Ági végiglejtett álmatagon, akár a vaslépcsőn, akár a kókuszszőnyeges folyosón. Az aktakötegeket úgy ölelte a keblére, hogy minden férfi aktaköteg akart lenni. Mindenkiel szóba állt, de senki kedvéért meg nem állt, a lépéseit se lassította le. „Gyere velem, ha szólni akarsz hozzám!” – féle magatartás volt ez.

Ha gyárlátogatásra támadt kedvem – volt ilyen! –, az igazgatóságiak felé indultam, végig a legfőbb folyosón. Az ablakok innen a Polgár utcára nyíltak, még véletlenül sem a gyárudvarra. A folyosón kókuszszőnyeg futott végig, kopott és sárfoltos, a sárfoltot néhol Hipó-folt fakította ki, valódi eleganciának nyoma se volt, odabenn, az igazgatói irodában, életemben nem jártam. Az irodista hölgyek hatan ültek egyetlen, óriás asztalnál, szemben egymással, gépkönyvelő, anyagkönyvelő, kontírozó könyvelő, pedig mintha mind ugyanazt csinálta volna. Amikor beléptem nőstényoroslán-barlangjukba, lecsapták kartonjaikat, öles vonalzóikat, bármijüket, amit a kezükben tartottak. Pajkos, pajzán, egyértelmű vagy körülírt viccek röppentek föl, leginkább a legkisebbek (legmaflábbak, legcsúnyábbak) rovására. Ők (a legek) örültek, hogy foglalkoznak velük. Ha én voltam éppen a leg (bizony voltam!), sietve kisomfordáltam. És vártam az alkalmat, hogy bármikor, bármelyikükkel egyedül találkozzam a gyár egy elhagyott folyosószakaszán, Óbuda egy elhagyott sikátorán, vagy bárhol, ahol a szemébe nézhetek, és azt mondhattam neki... Az alkalom sose jött el!

A tervezők kevesen voltak, látszat szerint a gyár dédelgetett kedvencei, hogy így legyen, bizonyosan sokat kellett nyelniük és megalkudniuk megrendelővel, nyugati bojkottal, keleti minőséggel. Hajjaj! Csak a legfelső emeletszinten közlekedtek, járás helyett vonultak, és pipáztak, amerikai dohányt, akár a kapitalisták! A megszólításuk mérnök úr volt (nem személynév, nem elvtárs!), de erre is csak ritkán hallgattak.

Már csapóajtón kellett át- és egy zuglépcsőn lefelé menni a kalkulátorokhoz, akiket elő- és utó-fajtákba soroltak, szánalmas részletekbe veszés előidézői és elszenvedői voltak, akik naponta rohantak mosolyogva a mérnök urakhoz, és mord pofával a műhelyekbe, soha sem fordítva.

A műhelyek – nos, a műhelyek voltak maga a gyár. Az esztergák, a köszörűk, a marógépek leginkább, és a hozzájuk tartozó szelídítők és mágusok: a munkások. Nem szerették, nem is volt szabad, de én mégis gyakran megálltam mögöttük vagy a közelükben, ameddig elhatolt a hűtőolaj szaga, ameddig elsziszegett az esztergakés éles hangú pengése, ameddig elröpült a megmunkált anyagról a fémforgács, az olajcsepp, a kicsapódó szikra. Ahol a veszélyből még valami kevés érezhető volt. Meg főleg, ahol látni lehetett a gépéhez hajló munkás mozdulatát, a kéznek az apró billentését, amellyel *azt* a hangot, *azt* a szikrát, *azt* a forgácsot előidézte. És milyen lemondóan léptem tovább, ha a kész darabot, például a ragyogó metálfényű tengelyt készítője bedobta a gépe mellé, a papírdobozba, amelyben már negyvenhárom tengely gyűlt össze reggel óta, és vette elő a szögletes fémtömböt, hogy kikényszerítse belőle a negyvennegyedik tengelyt, és a következőt, és sokat még estig.

Vissza nem, soha nem választottam visszafelé ezt az utat. A műhelyből már a gyárudvar satnya virágágyásai közé kerültem, ahol süttött a nap, vagy játszott a szél, elvitte az olajszagot, de

ahová elhallatszott az esztergák szüntelen sziszegése, és a marógép ordító anyagszagatása.

Iskola- és sorstársam dolgozott a Margit-kórházban, a Bécsi út túloldalán, messze volt a kórház a gyártól, óbudai mércével mérve igen messze. Több csöndes és lombos utca is kanyargott e két helyszín között, de még több vendéglő és sörmérés volt az útban, nagy önmegtartóztatásra volt szükség, hogy a gyalogló baj nélkül elérjen az egyik végponttól a másikig. Egy őszi délutánon elhatároztam, hogy fölkeresem műtősségre jutott Gábor barátomat. A gyárkapun kilépve, a Polgár utcán jobbra fordultam, a sarkon túl utolértem Bohringer Ágit. Ágnes vonult, fölszegett fővel, ezúttal aktaköteg nélkül, e hiány láttatni engedte előnyeit. Mámorító volt az út a Flórián térig, Ágnes ott balra fordult, keresztül zebrán, piroson. Az én utam egyenesen vezetett – volna. A tépelődés hamar eltépődött, Ágnes nem várt, Gábor várhat. Aljasság az ilyen. Ágnes tipegett az indázó Szőlő utcán, a huzatos Szél utcán és a nyirkos Eső utcán, az Óbuda viharos múltjára utaló, szerény nevű kis közökön, lombok alatt, macskakövek fölött. Az őszi nap itt-ott előpiroslott a házak mögül. Ági hallgatott, én pedig nem tudtam megszólalni. Néha mosolyogtunk, csak úgy, magunk elő, véletlenül se egymásra. Aztán ő fecsegni kezdett, talán ugyanattól a zavartól hajtva, amitől én nyöszörögni se tudtam. A Szomolnok utca sarkán szembefordult velem Ágnes, iszonyú büszkeség szállt meg: soha nem fordult ahhoz, akivel beszélt. Most hozzám igen.

– Ne gyere tovább! – mosolygott, egy kicsit mórlikálta magát. Nem is tudom, hogyan, sose láttam tőle többet. A mórlikálás után már úgy ment hazafelé, hogy keble közé szorította a táskáját. Én inkább fordítva szerettem emlékezni rá: amíg vele voltam, nem takarta keblét se iratköteg, se táská. Fogd fel ajándéknak! Annak fogtam fel, és rohantam a Bécsi útra.

Mire hazaértem, készen volt... Na, nem a csábítás vagy a bosszú forгатókönyve, nem egy ábrándos este körvonalai, dehogy. Egy vers... A vers arról, hogy hogyan is volt az egész dolog Ágnessel. Vagyis... hogy hogyan *kellott volna* lenni, ha ő érzőbb szívű, és ha én iratköteg vagyok. A verset megírtam, letisztáztam, eldugtam, elvesztettem és újra megtaláltam. Közben eltelt harminc év! Ugye, Ágnes, nem fogsz megharagudni ezért a kis indiszkrécióért, amiből valójában egyetlen szó se igaz?!

„Az alkony szürke rostáján keresztül
estet szitált a barna naplement,
a langyos szélről még a lomb se rezdül,
lustán nyújtózkodott a porcement.
Egy bodza tört csak rajta zölden át,
mely bólogatva nézte az eget,
két szálfá nyújtóztatta oldalát
s a fák görcsében halk szű percegett.
Vállán pihentem, ő hajammal játszott,
míg tenyerem két melléhez tapadt,
az estében hajára ülni látszott,
és nem számláltuk már a csókokat.
A Duna-part egy elhagyott helyén
ültünk. Szép Ágnes és mellette én.”

Hogy ebben a gyárban (vagy ebből a gyárból) „a munkásosztály a paradicsomba ment-e”, nem

tudom. Ha igen, a normarendezés évről-évre gondoskodott róla, hogy ez a menet ne legyen zavartalan. De voltak furcsa dolgok, amik nekem akkor végképp nem mentek a fejembe. Például az újítási mozgalom, aminek élnie és virágoznia kellett. Ezért aztán a tervezők eleve úgy tervezték a konstrukciókat, hogy azokon sok újítanivaló legyen. Ha valaki sanda szándékkal van, ezt a szemléletet akár szabotázsnek lehet minősíteni, de éppen ez szolgálta az újítómozgalmat. A 8-as lemezből 6-osra újított az egyik, fémlemez helyett bakelitet javasolt a másik – mindez teljesen nyilvánvaló dolog volt. Alig akadt olyan alkatrész, amelyet ne lehetett volna könnyebbre, olcsóbbra, egyszerűbbre cserélni, hazai anyaggal „kiváltani”. Volt gyártmány, amelyen több tucat újítást vezettek be az évek során, az újítási felelős a dolgozók nyakára járt, ha valaki már régen nem újított, buzdították újításra. A munkások (főként a forgácsolók, vagyis az esztergályosok, köszörűsök, marósok) jól kerestek ezzel, újításonként szép pénzeket kaptak az ötletért is, a megtakarításból is.

Akik a raktárban leltároskodtunk, nekünk nem sok kapcsolatunk volt a gépeken dolgozókkal. Az ifjúsági mozgalom csoportjait azonban úgy szervezték, hogy irodaiak, raktáriak és műhelybeliek egyaránt legyenek mindegyik alapszervezetben. Középiskolás pályám során többmenetes huzavona és büntető hadjárat folyt ellenem, amikor jelentkeztem a KISZ-be. És behívtak taggyűlésre, csak azért, hogy elutasítsanak és „megbélyegezzenek”. Most a forgácsolók meg a közgazdászok első szóra fölvettek, sőt azonnal szervezőnek választottak, lett tehát személyemben egy „jó bolond”, aki hetenként körbeszaladta a gyárat, vetélkedőre, kirándulásra mozgósított. Sok politika nem volt a dologban – nekem valahogy mégis elégtételt jelentett, bár az elégtétel érzése valahol középhelyen van a kellemes és a lehangoló között. Két rendezvény azért emlékezetes maradt!

Egy szombat délelőttre a gyár megnyitotta egyik műhelyét a fiatalok előtt, ami bölcs dolog. Az érdeklődők közül sokan egyetlen műhelyt, gépet vagy kék köpenyest nem láttak gyári pályájuk során, most ott vonultunk Emil, az esztergályos fiú körül, aki bemutatta „legjobb barátját” és „legújabb kedvesét”: a csúcsesztergagépet. Ilyet talán kettőt vett a gyár abban az évben – *keményvalutáért*, ahogy a dollárt akkoriban nevezték –, nagy becsben tartották, megnézték, kire bízzák. Emil aztán bemutatott a gépen néhány mesterfogást, hallhattuk a kés kemény hangját, láthattuk a fölkigyózó fémforgácsot. A bemutató érdekes volt és hasznos, bár volt lány, aki befogta a fülét és kiszaladt a műhelyből – de hát mindenki a saját fülét fogja be. A bemutató után mindenkit leültettek egy gép mellé – na, ez már kockázatos dolog volt. Persze nem a csúcsesztergáéhoz, hanem inkább a fúró- és marógépekhez, egy-egy köszörűhöz. Volt persze védőkesztyű meg védőszemüveg, de a dolog akkor is csupa veszedelem volt. Hamarosan megindultak a masinák a vendégkezekben, és iszonyú recsegést, nyivákolást keltettek, lefulladtak, hörögtek és elakadtak, a rosszul befogott fúrófejek röppentek ki a tokmányokból, a fúrószálak feszültek, félrefúrtak és darabokra törtek. A baleset- és az életveszély olyan mértékű volt, hogy „Emil és a detektívek” azonnal leállították a veszedelmesre fordult szombati bemutatót, és véget ért a KISZ-taggyűlés. Hétfőn nemigen emlegették föl az eltörött fúrófejeket meg a többi kárt, a műhelylátogatás ötlete a gyárvezetés agyából pattant ki.

1963 februárjában jeges árhullám fenyegette Óbudát, a Római partot, a környék alacsonyabban fekvő részeit. Parti telkek, csónakházak már vízben álltak, a Nánási út tengerparti határvidékre hasonlított. Csizma, bekecs, kesztyű, füles sapka volt rajtunk, mit sem ért a zúzmara és a dér ellen. Vagy nyolcvanán gyűltünk össze gyáriak, többben, mint akik tegnap délután ígérkeztek. És más csoportok, helybeliek, a kerület dolgozói, iskolások, katonák a közeli

építkezésekről. A veszély – aki ott volt, láthatta maga szemével – egymáshoz gyűjti az embereket, megsokszorozza az erőt, és valamiképpen átformálja azokat, akik szembeszállnak vele. Az egyik teherautóról lapátot osztogattak, a másiktól homokzsákokat dobáltak le, a dömperekről puhán omlott le egy-egy földkupac. A vas- és betonoszlopokat már előző nap leverték, most közénk és két oldalukra kellett a föld, a homok. Jég volt és hó, aztán sár és latyak, lapátoltuk és toltuk a homokot, a zúzott követ. Gőzölgött rajtunk a ruha, hol volt már a füles sapka, a prémkesztyű! Teát osztottak, zsíros kenyeret. Akik nemrég még „rakásra törték” a fúrószálat az idegen környezetben, mind választottak maguknak egy méteres szakaszt a betonoszlopok között, és lapátolták a homokot, tömörítették, ráugráltak, hogy keményebb legyen. Vidám játék és komoly munka egyszerre volt ez a délelőtt, de hát a veszéllyel játszani is jó, meg elhárítani is. Hétfőn mindenki csillogó szemű volt, összenevettek olyanok a folyosón, akik korábban meg se látták egymást.

Odahaza el-elmeséltem Óbudát, a gyárról csak a keserves élményeket hallották ki szüleim. Engem hibáztattak, amiért „ilyen sorsra jutottam”. Valóban, idegenül mozogtam egy tőlem távol álló szervezet jelentéktelen csavarjaként, miközben csak távolodtam a magam remélt világától. Ha megkockáztattam kijelenteni, hogy valami érdekes történt a gyárban, valaki különös, akár komikus személlyel találkoztam, netán egy gyári lány szép is lehet, haraggal ripakodtak rám, napokig kínos hallgatás és becsmérlő megjegyzések kísérték és kommentálták szavaimat. Két év után ott hagytam Óbudát, közelebb találtam munkát magamnak, a belvárosban, tisztábbat, csendesebbet, a családban évekig nem ejtettük ki a *gyár* szót és Óbuda nevét (meg az Ágnes nevet sem). Bántam, nem bántam, nem kell egy nevet, egy szót hangoztatni ahhoz, hogy csengjen-zengjen emlékből, hallgatásban.

Esterházy Péter: Kis magyar pornográfia

– részlet –

Erkölc

A vérbő ötvenes évek elején egyszer Mátyás úgy leszidta az imperialistákat, hogy maga is megbánta. Bánatában aztán vadászatra rándult át Munkácsra, mindazonáltal telisde-teli volt életörömmel. (Itt jegyzem meg, hogy alkalomadtán rendkívül indulatos tudott lenni. Egyszer vadászat közben azért, mert egy fának az ága a szemét érintette, erdészére emelte a puskáját. Az erdész tapasztalt, talpig férfi volt, mást ne mondjak, ismerte Kun Bélát is, csak ennyit szólt: Legyen kegyes, drága elvtárs, édes Mátyás, özvegyemről és árváimról gondoskodni. Szerencséd, oktalan állat, hogy özvegyed és árváid vannak – jegyezte meg nagylelkűen a főtitkár, és ismét a

vállára vette a puskáját.)

Az estéli visszakocsikázáskor a kíséretében lévő ávósok egyike amaz aggodalmának adott kifejezést, hogy vajon a határnál nem-e fog az utazás késedelmet szenvedni. Lement a nap, s ahogy lement, a komoly férfiak bele-beleborzongtak a hűskés alkonyatba, annakelőtte pedig hogy keresték az enyhet ígérő silány árnyékfoltokat. Szinte láthatóan sötétedett, nevezett ávósnak az volt az érzése, hogy a légmolekulák *szemenként* sötétednek. (Elkezdte estin a gimnáziumot, de nem bírta befejezni. „Az erejem nem volt hozzá meg estére. Az asszony is mindig baszkurált a pénz végett.”)

Mindeközben a legmagasabb kíséret egyik tagja a zöld parolis ávó működését nem éppen a leghízelgőbb módon tette szó tárgyává, oda célozván, hogy némi kenyőpénz fejében bárki is könnyen átjuthat a határon, még ha vámköteles tárgyak volnának is a birtokában, különösen a Szovjetunióval határos határon.

Már erre a főtitkár is annak adott legmagasabb kifejezést, hogy a hallottak (lásd még A valóság tükrözése: egy túlkapas c. írást) felől közvetlenül akarna meggyőződést szerezni. A terv akként lett megállapítva, hogy Rákosi az ún. háttérben marad. Ő egyébként megszállottként szeretett szabadságos ávósok felöltözni, a sapkája mellett virág volt, kenyeres tarisznya az oldalán, a kardot a mentével együtt felkötötte a hátára, vágott egy útszéli meggyfáról botot magának, úgy haladt a dűlőn, akár akárki más, aki öreg szülejéhez iparkodik hazafelé – volt is dolga a biztonsági öröknek: sok. Így élvezte a nép szeretetét.

Úgy is történt, a határsorompóhoz érve, az evégből kijelölt ávós a csézáról leszállva, miközben szolgálati fegyverén hidegen csillant a krassz holdfény, szóba ereszkedett a pirospozsgás fiatal őrrrel, hogy sietősen át szeretne jutni. Az legott megtörténhetik – válaszolt vidáman a fiú, akinek nap mint nap öröme telt a szolgálatban, szerette a virrasztásokat, a férfit-próbáló riadókat, a kemény vicceket, hajnalban a hűskés levegőt, a setét erdő irdatlan roppanásait, és gyűlölte a nép közelebről meg nem határozott ellenségeit –, hogy ha nincs az elvtársnál vámköteles áru.

De épp ez a bibi, hogy volna néhány *kila* gyertya, cukor, kávé, farmer és számítógépecske, de nem szeretnék emiatt, mit mondjak, egy percet sem vesztegelni. A fiú hajthatatlan volt, hová gondol, jóember, drága elvtárs?! Hiszen ez részemről esküszegés lenne! (Szentigaz!) A kudarctól immár rettegő ávós homlokán, mint csigák ezüst kondenzcsíkja, hideg veríték kúszott, s szeme meredten bővölte a fiút. (A *meredt*nézés elemi óvatosságnak számított, mert akkortájt könnyen előfordult, hogy valakinek azt mondták: „Magának ide-oda jár a szeme.” (Hruscsov) Ezután biztosra lehetett venni, hogy az az elvtárs, akinek *állítólag*, kiemelés tőlem, ide-oda járt a szeme, gyanúba keveredik, és akkor már nem zörgött a haraszt, ha nem fúta a szél.)

A hold szenvtelenül mosolygott az égről, mint akinek mindegy, az igazság győz vagy a hamisság. De a hű fiú nem hallgatott a csábos ígéretekre, hanem kiadta a végső ütőkártyát: Nincs az a pénz! – Pedig akkor az nagy pénz volt.

Ekkor a háttér csalitjából előlépett Rákosi Mátyás, kit a pirospozsgás őr a patyomkin-ruházat dacára üstöllést felismert, s tisztelegvén a további parancsot várta. Hárásó, ember vagy, hékás – kiáltotta Mátyás örömmel –, éber kolumnista (este volt és fáradt) az álarc mögött is felismeri és leleplezi az ellenséget! Nohiszen, kezdte kényelmetlenül érezni magát az az ávós! – Már másnap nem volt se híre, se hamva.

Rákosi megöblösítette a hangját, az erdő vadjai és a levegő madarai alábbhagytak természetes neszeikkel, elvtársak!, sok minden, nagyon sok minden nincs még tisztázva ebben és az ehhez hasonló ügyekben! A fiú csoszált túl nagy bakancsában, egyik keze a puskatusán, másik a nadrágvarráson, a főtitkár elgondolkodva morzsolt egy száraz ágacskát, miközben jót nevetett az őrfelfogódottságán.

No, komám, komád vagyok-e? – Az őszi erdő csöndesen mocorgott, na, elvtárs, neked elég széles melled van, elfér rajta néhány kitüntetés, azzal intett a kíséret felé, egymás után vették le az elvtársak a dolmányt, annyi volt a drágakő mind a dolmányon, mint tepertő a túróscsuszán.

Majd a magas társaság eltűnt az erdőt át- meg átpásztázó reflektornyalábok bonyolult-szép, Moholy-Nagyot idéző, tiszta geometrikus rendszerében. De Rákosi még visszafordult a fáradt legényhez, a mai Magyarországon, úgy érzem, igazi tavasz van.

Fiunk villámsújtottan áll ott, dobogó szívvel a sötétben, kemény éjszaka borult fölé, a szélséperte és szélcsiszolta égbolton tiszta csillagok ragyogtak, s egy villódzó távoli fény pillanatonként tovatűnő hamut kevert belé, a szellő fűszer és kő szagát hozta, távolból jövő zavaros kiáltások törték meg a csendet, aztán teljes súlyával visszahullt rá a csönd, mely égbolt és csillag – hogy azután tegye, mit a magas méltóság javasolt: kacagva szaladt át az életem. (Példát vehetnénk mi is, kedves Olvasóim.)

A szöveg a PIM honlapjáról származik

Ballai László: Szindbád és a hasonmás

Szindbáddal, a szegény teherhordóval saját képmása jött szembe a bazárban. Eh, bizonyára a fáradtság és a nagy meleg teszi, gondolta, hiszen addigra már több nehéz csomagot is házhoz cipelt. Ám a feléje közelítő alak csakúgy megtorpant. Finom kelméjű ruházata és nemes veretű ékszerei gazdag embernek mutatták.

- Ki vagy te? – kérdezte az előkelő úr.
- Én Szindbád vagyok, a teherhordó. Hol a csomagod, uram, és hová vigyem?
- Én pedig a tengerjáró Szindbád vagyok.

Mindketten elcsodálkoztak. Az egyikük gazdag volt és híres, a másik szegény és ismeretlen, mégis úgy hasonlítottak egymásra, mint két tojás. Kölcsönös vonzalom támadt fel bennünk.

– Nem kell többet csomagot hordanod, ó, testvérem, Szindbád – szólt megindultan a tengerjáró. – Kísérij a házamba, és kérlek, maradj velem.

A tengerjáró Szindbádnál már vidám és előkelő férfiak sereg-lettek a széles peccenyés tálak köré és ujjukat nyaldosva várták, hogy örvendezhessenek a házigazda, a nagy utazó negyedik meséjének. A teherhordó Szindbád mérhetetlen megindultsággal érdeklődött a többiekénél az előző három történetről, merthogy hasonmása saját kalandjait beszélte el, ám a korábban elhangzottakra már senki nem emlékezett. Furcsa volt, hogy egészen más hangot ütöttek meg a tengerjáró Szindbád füle hallatára, mint távollétében, és midőn a negyedik utazás meséje közben szünetet tartott, hallgatósága, fennhangon dicsérve őt, a legpontosabban idézte fel, hogy a nagy utazó, miután hajóját darabokra törte a vihar, hogyan menekült ki Allah segítségével – magasztaltassék az ő neve! – az emberevő feketék fogságából, s mint jutott el egy gazdag városba, amelynek lakói nemes és szép lovakon lovagoltak, de nyeret nem használtak, így hát közöttük, mint nyeregkészítő megcsinálhatta a szerencséjét. A házigazda így folytatta:

– Egy napon azzal tisztelt meg a király – aki nagyrabecsülésének és bőkezűségének már addig is számtalan jelét adta –, hogy megkért, végleg telepedjek le országában. A saját palotájában jelölte ki lakásomat, feleségül adott hozzám egy szép, eszes, gazdag, takarékos és nemes születésű hölgyet, rabszolgákkal és cselédséggel ajándékozott meg, valamint magas fizetést utalt ki számomra. Így éltem nőm szeretetétől övezve a legteljesebb kényelemben, elégedettségben és vidámságban, elfeledve minden korábbi kínszenvedést és veszedelmet. Hanem a sors váratlanul elragadta a szomszédom feleségét. Mivel jó barátom volt, meglátogattam, hogy kifejezzem részvéteimet. Mélységes bánat és sötét kétségbeesés gyötörte.

„Ne búsulj annyira a feleséged miatt, Allah majd még jobb asszonnyal kárpótol” – vigasztaltam.

„Ó, barátom, hogy adhatna Allah másik feleséget, amikor már csak egy napig élhetek?” – sírt-rítt a szomszédom.

„Ó, testvérem, térj eszedre, és ne készülj a halálra, amikor erőd teljében vagy.”

„Talán te nem tudod, hogy országunk szokása szerint, ha a házastársak egyike meghal, vele temetik a párját is, hogy soha el ne váljanak egymástól?”

Másnap hordágyra tették a felesége ünnepi díszbe öltöztetett holttestét és elvonultak a tenger felé lejtő hegyhez. Ott felemeltek egy nagy sziklatömböt, ami alatt kőből való perem látszott, mint amilyen a kutaké. Az asszonyt levetették ebbe a mélységbe, azután fogták a férjét, mellén pálmrostból font kötelet kötöttek át, és őt is leeresztették egy korsó édesvízzel és hét kenyérral együtt. Mihelyt földet ért a lába, leoldotta a kötelet, a többiek pedig, miután felhúzták azt, a mélyedést megint lefedték a kővel.

E szerencsétlen még rosszabb halált hal, mint a felesége. Ettől fogva folytonos félelemben éltem, hogy nőm előbb távozik nálam. Végzetemet keresve belevetettem magamat a parttalan élvezetekbe. Mindhiába. A feleségem súlyos betegségbe esett, és visszaadta a lelkét a Teremtőnek. Halottmosó asszonyok érkeztek az udvartól, megtisztították a még elhunytában is csodálatos testét, megkenték illatos olajokkal, felöltöztették aranyvirágokkal átszőtt damaszt ruhájába, felékesítették nyakláncjaival, amelyeknek sokszögűre csiszolt gyémántfüggői megtáncoltatták a fényt, ráadták nehéz rubint fülbevalóit és karkötőit, végül letakarták gyöngyökkel kirakott ezüsthálójával. Ekkor eljött hozzám a király és a nép jó része, hogy kifejezzék részvéteiket és részt vegyenek a végső búcsún. A szertartás végeztével elindultunk a hegyre. Amikor a gyászos emlékeztető helyre értünk, erős férfiak felemelték a követ a kútnyílásról és belevetetették feleségem

testét a mélységbe. Aztán a gyászolók körém sereglettek, és elbúcsúztak tőlem is. Én pedig így kiáltottam:

„Én idegen vagyok, és nem fogadom el a ti szokásokat!”

Ámde ők ügyet sem vetettek a szavaimra, hanem megfogtak, erőszakkal kötelet kötöttek át a mellemen, és hagyományuk szerint, hét kenyérrrel meg egy korsó édesvízzel leeresztettek a mélységbe. Amikor leértem, így kiáltottak le hozzám:

„Oldd el a kötelet!”

Nem engedelmeskedtem. Erre ledobták utánam a pálmafonadékot is és elzárták a kút nyílását a nagy kővel. Ilyen lehet az, amikor a tenger mélyére merül az ember. Szeme átláthatatlan sötétségbe ütközik, fülére süketség ül, egyetlen hangot hall csupán, a saját riadt szívverését. Amikor azután felocsúdtam első dühömből és kétségbeesésemből, és a szemem hozzászokott a homályhoz, láttam, hogy egy tágas barlang mélyén vagyok, amely nagy területre kiterjedt sokféle elágazó járataival. Mindenfelé oszló tetemek feküdtek benne és dögletes szag terjengett. A friss holttestektől távol készítettem fekhelyet magamnak, bár nem-igen aludtam, mert nem tudtam megkülönböztetni a nappalt az éjszakától. Az élelemből nagyon keveset fogyasztottam, és csupán akkor, ha az éhség és szomjúság már elviselhetetlenné vált. Kenyerem és vizem mégis vészesen fogyatkozott.

Egyszer csak elgördült helyéről a nagy kő, és világosság hatolt be a túlvilági sötétbe. Íme, emberek álltak a hatalmas sír szájánál, és egy halott férfit eresztettek le eleven feleségével együtt, aki szívettépően sírt és jajgatott. Meglapultam a közelében, hogy amíg a fény rövid ideig tartó uralma véget nem ér, gyönyörködjem a világ legnagyobb csodájában, a friss kenyérben és vízben. Amint ismét a barlangra zuhant a sötétség, egy halott comb-csontjával agyonvertem az asszonyt. Miközben elragadtam az ételét, átvillant az agyamon, hogy milyen gazdagon felékszerezték, akár a feleségemet. Vackomon nagy étvággal fogtam a lakomához, de csakhamar eszemre tértem, és annyit fogyasztottam csupán, amennyi feltétlenül szükséges volt az életben maradáshoz. Azután mindenkit agyonütöttem, aki csak egy halottal elevenen a barlangba került, és elvettem az elemózsiáját. Allah – magasztaltassék az ő neve! – különös kegyéből hamarosan valóságos bőségbe jutottam, és kedvemre lakmározhattam annyit, amennyit csak akartam.

Egy napon motoszkálásra és kaparászásra ébredtem. Ijedten felszökkenem, mire egy sakál a barlang távoli járatai felé iramlott előlem. A vad nyomán haladva gyér világosságot vettem ész-re. Megdobbant a szívem. Ahogy szaladtam előre, úgy növekedett a fény. A sakál könnyen átszökkent a szabadba vezető hasadékon, ám nekem vesződésembe telt, amíg kellőképpen kitágítottam azt. Egy óriási, sziklás hegy tetején találtam magamat, amely a tenger és a város között feküdt, és amelyhez a szigetről – a meredek oldala felől – nem vezetett út. A fenséges Allahot magasztalva megerősítettem a szívemet. A lyukon át visszatértem a barlangba, kihordtam a megmaradt kenyeret és vizet, majd összeszedtem minden remekművű ékszert, valamint drágakővel kirakott ruhaneműt és a halottak holmijába kötöttem. A hegy másik, lankás oldalán leereszkedhettem a parti fövényre, ott gyűjtögettem kincseimet, és onnan figyeltem, nem érkezik-e hajó a tengeren.

Egy napon, midőn sorsomon tűnődve néztem a tengert, mint fodrozza egyre a bős ár, megláttam, hogy a távolban háromszögletű vitorlát dagaszt a szél. Megragadtam az egyik fehér halotti leplet és botra kötözve zászlóként lobogtatva szaladtam vele a parton addig, amíg a gálya

közelebb nem lavírozott, és esdeklő kiáltásaimra csónakot nem küldtek értem.

„Hallod-e, ember, hogy kerültél erre a helyre? – kérdezte a kapitány csodálkozva. – Egész életemben járom ezt a tengert, és számtalanszor hajóztam el a hegy mellett, de sohasem láttam rajta egyebet, mint vadállatokat és madarakat.”

„Kereskedő vagyok, és hajótörést szenvedtem – feleltem. – A vízbe esve felkapaszkodtam egy deszkára, és Allah segítségével portékámmal együtt, amit itt látsz, ki tudtam vergődni a partra.”

„Nagy szerencséd volt, az már bizonyos.”

„Uram, neked köszönhetem megszabadulásomat erről a hegyről” – azzal hálából néhány tündöklő kincset nyújtottam felé.

„Mi senkitől nem fogadunk el semmit. Ha meglátunk egy hajótöröttet, felvesszük, feltápláljuk, és ha mezítelen, felöltöztetjük. Amikor pedig elérkezünk a biztonság révébe, megajándékozunk a magunkéból, szívélyesen és kedvesen bánunk vele.”

Szigetről szigetre, tengerről tengerre hajóztunk, mindegyre távolodva a borzalmas barlangtól, amelynek pusztá emlékére is majdnem eszméletemet vesztettem. Végül a fenséges Allah – magasztaltassék az ő neve! – akaratából megérkeztünk Baszrába, ahol néhány napig pihentem, mielőtt visszaindultam volna hazámba, hogy megöleljem enyéimet, elraktározzam kincseimet, ajándékokat osztogassak, felruházzam az árvákat, a szűkölködőket, és átadjam magamat az örömöknek.

Amikor a tengerjáró Szindbád meséjét befejezve könnyedén visszahanyatlott selyemvánkosai közé, vendégei zajos ünneplésbe kezdtek. Egymás szavába vágva dicsérték házigazdájuk bölcsességét, leleményességét, bátorságát, ügyességét, szerencsését és a kereskedésben való jártasságát. A konyhából már kövér, fűszeres illatok gördültek a vendégek orrába, amelyeket sáfrányos báránygerinccé, vagy piláfba süllyesztett fokhagymás kecskecombbá egészíthetett ki a képzelet. Ekkor a teherhordó Szindbád felállt.

– Ugyan, testvérem, hová is igyekeznél? – fordult a nagy tengerjáró szárazföldi barátjához. – Vacsorázzál és háljál meg nálam, mert úgy gondolom, alig várod már, hogy elmeséljem, mik történtek velem ötödik utazásomon, hiszen az még csodálatosabb és különösebb volt minden előzőnél.

– Megköszönöm a szíveslátást, amelyet, bocsáss meg, házigazdám, kora reggeli teendőim miatt nem élvezhetek tovább – azzal a teherhordó Szindbád meghajolt és távozott.

A tengerjáró Szindbád intésére utána siető szolga a ház kapujában háromszáz mithkál aranyat nyomott a kezébe, és megerősítette gazdája meghívását. A teherhordó nem értette, hogy miért adnak neki pénzt, de a szolga hallani sem akart róla, hogy visszavegye. Közben már hallani lehetett a vacsora zajait, az edénycsörgést, a poharakhoz ütődő kancsók csilingelését és az étkezéstől felhevült társalgást. A beszéd érthetetlen mormogássá olvadt össze, ám egyszer csak egy magas hang jól érthetően azt kiáltotta, hogy manapság mennyire udvariatlanok az emberek, ezen a többiek jót nevettek.

A teherhordó Szindbád sokáig nem tudott elaludni, miután a tömegszálláson elhelyezkedett a vackán. Másnap első dolga volt visszasietni hasonmása, a tengerjáró Szindbád házába.

– Mi járatban vagy ily korai órán? – fogadta örömmel elegendő meglepetéssel a nagy utazó.

A teherhordó köpenye hasítékából előhúzott egy bőrrszényt és a lába elé hajította.

– Itt van az a háromszáz mithkál arany, amit nekem ajándékoztál – kiáltotta.

– De testvérem, mire véljem a dolgot?

– Nekem nem kell hulláktól rablott pénz.

– Ugyan, mindig Allah vezetett utamon és élesítette meg az elmém – magasztaltassék a neve!

– Csakis Allah ajándékozhatja meg az embert az élettel és veheti el tőle azt.

– Ugyan, azok, akiket a barlangban agyonütöttem, úgyis meghaltak volna. Csak a szenvedésüket rövidítettem meg.

– Csupán a saját nyomorult irhádát igyekezted menteni, ráadásul ki is fosztottad őket.

Közönséges rablógyilkos vagy.

– Hitük szerint ők már halottak voltak.

– De még dobogott a szívük! Hit dolgában és az életében csakis Allahnál van a döntés!

Ez persze csak álom volt. Amikor a teherhordó Szindbád felriadt, a napfelkelte sáfrányszínűre festette az egymásnak támaszkodó házak falait és a sivatag homokját, amely a tenger végtelenségével ölelte körül a várost. A férfinak kóválygott a feje és zúgott a füle. Felkelt és támolgó lépésekkel a kúthoz sietett, hogy lehűtse magát. Az enyhén fodrozódó tükör fölé hajolva vizsgálni kezdte arcát. „Melyikünk az igazi Szindbád?” – kérdezte, majd dühödten belecsapta a fejét a kútba. Mintha egy mély barlangba jutott volna, talán már túl a világ peremén, amikor a nagy csobbanásra összesereglett emberek a hóna alá nyúltak és kiemelték a vízből. A teherhordó Szindbád a háromszáz mithkált szétosztotta azok között, akik még nála is szegényebbek voltak, és hordta tovább napestig a nehezebbnél nehezebb csomagokat. A pénzt mit sem bánta, de a remélt testvériség aranyszálának elszakadása sokáig kínoztta. A mesék házába soha nem ment el többé.

Húrok

Nándi Mihály: „Gondoljunk Zolira”

Miért beszél egy karmester a koncerten, ha nincs műsorváltás? Merthogy Vásári Tamás állandóan megosztja a gondolatait a közönséggel. 2016. november 26-i fellépésekor azzal a kijelentéssel lepte meg a MÜPA közönségét, hogy kapcsolat áll fenn Schubert *Befejezetlen szimfóniája* és Kocsis Zoltán halála között. Ugyanis a minap éppen a *Befejezetlen*ről húsz éve készült saját felvételét hallgatta, amikor megérkezett a szomorú hír. Zolinak, úgymond, azok voltak az utolsó szavai, hogy ha odafent találkozik Schuberttel, akkor ő fog hallgatni. Mert Zoli mellett

nehéz volt megszólalni. Külön gyászszólamát azzal zárta a karmester: „Gondoljunk Zolira.”

Miért lenne kapcsolat a *Befejezetlen szimfónia* és Kocsis Zoltán halála között? Tudta azt Schubert, amikor lúdtollával hozzáfogott h-moll szimfóniája lekottázásához, hogy majdan élni, de főleg halni fog egy Kocsis Zoltán nevű zenész? Mindnyájunkat megrázott a gyász hír. Nagyon sajnáljuk, hogy Kocsis Zoltán már nem lehet közöttünk, és soha többé nem hallhatjuk élőben, amint Bartókot zongorázik, vagy éppen Schubertet vezényel. De az effajta spiritiszta szólamoktól nem lesz nagyobb sem a gyász, sem az elhunyt emlékezete.

És miért „Zoli”?

Kapcsolat

Impresszum

Felelős kiadó: Ballai László, 1022 Budapest, Filler u. 78-82.

Felelős szerkesztő: Ballai László

Technológia és design: Vasáros András

ISSN 2063-4285

Elérhetőség

Szerkesztőség: szerkesztoseg@marczius15.hu

Webmester: webmaster@marczius15.hu

www.marcziustizenotodike.hu - © 2010-2017 Marczius Tizenötödike. Minden jog fenntartva!